

Virovitica u osmansko doba

Molnar, Dino

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:214857>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Dino Molnar

Virovitica u osmansko doba

Završni rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Virovitica u osmansko doba

Završni rad

Student:

Dino Molnar

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Karla Gusar

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dino Molnar**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Virovitica u osmansko doba** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 4. listopada 2019.

IZJAVA LEKTORA HRVATSKOG JEZIKA

Izjavljujem da je završni rad „**Virovitica u osmansko doba**“ autora **Dina Molnara** lektoriran i usklađen s pravilima hrvatskog standardnog jezika.

Doris Babić

mag. educ. philol. croat. Doris Babić

SADRŽAJ

I. UVOD	1
II. POVIJESNI PREGLED	2
II. 1. Virovitica u Osmanskom Carstvu	6
III. HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA.....	8
IV. ARHITEKTURA.....	18
V. SITNI ARHEOLOŠKI NALAZI.....	21
V. 1. KERAMIKA	21
V. 1. 1. Gruba keramika	21
V. 1. 2. Keramika od pročišćene gline	22
V. 1. 3. Oslikana keramika	25
V.1.4. Olovno glazirana keramika.....	26
V. 1. 5. Slip ware.....	30
V. 1. 6. Keramičke lule	32
V. 2. STAKLO	41
V. 3. METAL	43
VI. ZAKLJUČAK	45
VII. LITERATURA	46
VIII. SAŽETAK	49
IX. SUMMARY	50

I. UVOD

Tijekom svoje duge i burne povijesti, Virovitica je vidjela razne bitke i opsade koje su se odvijale za sam grad ili u neposrednoj blizini grada. Nijedna opsada i okupacija grada nije toliko utjecala na razvoj, stanovništvo i materijalnu kulturu grada kao ona osmanska. Od 1552. godine, kada je Virovitica pala u ruke Osmanskog Carstva pa sve do njezinog konačnog oslobođenja 1684. godine, grad ima potpuno drugačiju ulogu od one koju je imao do tada. Ulaskom u Osmansko Carstvo Virovitica postaje ključ obrane Požeškog sandžaka i grada Osijeka. Zbog toga će sam grad postati ključ koji će ugarski, austrijski i hrvatski plemići morati uzeti iz ruku Osmanlija kako bi se oslobodila cijela Slavonija.

Cilj ovog završnog rada je prikazati arheološku baštinu Virovitice za vrijeme osmanske uprave koja je trajala od 2.8.1552. godine pa sve do 25.7.1684. godine. Bazirat će se na nepokretnoj baštini kao i na pokretnom sitnom arheološkom materijalu koji je korišten u navedenom periodu. Ovu temu sam odabrao iz nekoliko razloga; ponajprije zbog loše istraženosti, kao i nedostatka stručne literature koja obrađuje osmanski arheološki materijal u Hrvatskoj, a drugi razlog je veliki potencijal Virovitice, a posebice njene utvrde.

S obzirom da se o osmanskome periodu hrvatske povijesti vrlo malo piše, privukla me tema virovitičke utvrde u tom periodu, a moj interes za ovu temu dodatno je potaknut sudjelovanjem na arheološkim istraživanjima na već spomenutoj utvrdi. Zbog svega navedenog, odlučio sam se za predstavljanje materijala osmanskih karakteristika te pregleda povijesnih prilika u virovitičkom kraju u periodu 16. i 17. stoljeća, tj. za vrijeme osmanske okupacije grada.

II. POVIJESNI PREGLED

Na današnjem prostoru Virovitice postojala je rimska naseobina koja se prema nekim autorima nazivala *Sirotis* ili *Seruta*.¹ Kada su se Slaveni u 6. ili 7. stoljeću naselili, promijenilo se i samo ime rimske naseobine. Iako se Virovitica nije zvala tako kroz povijest, možemo pratiti njena imena poput *Wereucha*, *Werewche*, *Vöröczem*, *Werewitiz* itd.² Prvi spomen Virovitice u pisanim izvorima je 1234. godine u „Povelji hercega Kolomana“ kada herceg Koloman daje određene povlastice stanovnicima sela Virovitica. Sljedeći dokument koji spominje Viroviticu je „Zlatna bula“ kralja Bele IV. iz 1242. godine. Naime, dokument je izdan u Virovitici koja je u to vrijeme bila kraljevski posjed.³ Virovitica sve do 16. stoljeća uživa u miru i prosperitetu što će naglo prekinuti jačanje Osmanskog Carstva i prodiranje u Slavoniju. U 16. stoljeću događa se nekoliko bitnih događaja za Slavoniju, a samim time i za Viroviticu. Novi sultan postaje Sulejman I. Zakonodavac, 30.9.1520. godine koji je naslijedio svoga oca sultana Selima I. Yavuzu. Sulejman će ostati zapamćen kao najveći sultan u povijesti Osmanskog Carstva. On svoju vanjsku politiku usmjerava na zapad, prema Panonskoj nizini, Beču i srednjoj Europi.⁴ Sa snažnom vojskom, koju osobno predvodi, kreće prema Beogradu i nakon kratke opsade 30.8.1521. godine ulazi u osvojeni grad. Usporedno s osvajanjem Beograda pao je i cijeli istočni Srijem. Padom Beograda u osmanske ruke čitava Slavonija i južna Ugarska nalaze se u opasnosti.

Sultan je 1526. godine poveo još jedan vojni pohod prema zapadu. U tom pohodu prvo pada Petrovaradin pa kasnije i Ilok. Dok je Sulejman još uvijek boravio u Iloku, dolaze izaslanici Osijeka i Erduta 8.8.1526. godine i predaju mu ključeve gradova. S vojskom ulazi u Osijek 14.8.1526. godine. Za to vrijeme ugarsko-hrvatski kralj Ludovik II. kreće iz Budima kako bi onemogućio daljnje prodiranje osmanske vojske u unutrašnjost kraljevstva. Dvije vojske su se sastale na Mohačkom polju 29.8.1526. godine. Iako je Ludovik II. bio brojčano slabiji i usprkos savjetima plemića, on se odlučio za otvoreni sukob s osmanskom vojskom gdje je strahovito potučen. Nakon bitke na Mohačkom polju dolaze nevolje za Viroviticu. Na Mohačkom polju umire kralj Ludovik II. bez potomka i trebalo je izabrati novog kralja za Češku, Ugarsku i Hrvatsku. Češko plemstvo je izabralo austrijskog nadvojvodu Ferninanda za novog kralja, a ugarsko plemstvo bira erdeljskog vojvodu Ivana Zapolju. Hrvatski velikaši su isto tako bili podijeljeni. Plemići iz Dalmacije izabrali su nadvojvodu Ferdinanda, a plemići iz Slavonije Ivana Zapolju za kralja. Zbog tih podjela dolazi do dugog i krvavog građanskog rata od kojeg su najviše koristi imali Osmanlije.

---

¹ R. Horvat, 2001, 7.

² R. Horvat, 2001, 7.

³ R. Horvat, 2001, 8 - 9.

⁴ I. Mažuran, 1998, 57.

Već 1527. godine Osmanlije osvajaju Liku i Krbavu, a godinu dana kasnije i prostor između rijeka Une i Vrbasa.⁵

Sulejman je na povratku iz trećeg vojnog pohoda u Ugarsku, krajem rujna 1532. godine, temeljito opljačkao zapadnu Slavoniju i njezine gradove među kojima se nalazila i Virovitica.⁶ Sljedeća meta osmanskih begova bila je Požega. Hrvatski plemići su već zime 1536. godine znali za planove osvajanja Požeške kotline, ali kralj Ferdinand nije imao sluha za potrebe plemića. Tim potezom Požega je ostala prepuštena sama sebi i bilo je jako malo nade da će se uspjeti obraniti od snažne osmanske vojske. Požega je pod naletima vojske Mehmed-bega pala 25.1.1537. godine što Viroviticu stavlja u vrlo neugodan položaj.⁷ Kralj je napokon uvidio ozbiljnost situacije, a i shvatio je da bi se mogli na udaru osmanskih četa naći i Štajerska, Koruška te ostatak austrijskih pokrajina. Zbog tih događaja kralj je sredinom travnja 1537. godine odlučio da se proglasi mir u cijelom kraljevstvu i da se okupi velika vojska koja će napasti Osijek pod vodstvom Hansa Katzianera. Vojska se okupljala u okolici Koprivnice i odmah su počele svađe između plemića što se kasnije prenijelo na samu vojsku. Zbog neiskustva Katzianera, nepoznavanja terena kojim je vojska morala prolaziti, stalni okršaji s Osmanlijama, glad, žeđ i bolest uvelike su oslabile vojsku kada je stigla do Osijeka. Uvidjevši da neće moći osvojiti Osijek, Katzianer se okrenuo prema Erdutu kako bi skupio nešto hrane, ali tamo ju nije pronašao. Sljedeće odredište bilo je Široko Polje pa preko njega Valpovo gdje je trebala biti hrana za vojsku. U to vrijeme Murad-beg i Mehmed-beg okupljaju vojsku koju predvodi Mehmed-begov sin Arslan-beg. Oni stežu obruč oko Katzianerove vojske, koja se nalazila između Širokog polja i Gorjana, te su je konačno opkolili u noći s 8. na 9. rujna 1537. godine. Pod prijetnjom neminovne smrti, jedan dio plemića zajedno s Hansom Katzianerom bježi iz tabora te ostavlja vojsku na cjedilu. Ujutro, 9. rujna, Osmanlije nasrću na tabor i tada kreće bitka koja se pretvorila u pokolj. Osvajanjem Požege i uništenjem Katzianerove vojske Osmanlije su osigurali prevlast nad međuriječjem Save, Drave i Dunava. Propast Katzianerove vojske uzdrmala je sve staleže u kraljevstvu.

Kralj Ferdinand 9. prosinca 1537. godine postavlja Petra Keglevića i Tomu Nadasdyja na bansku dužnost.⁸ Osmanlije su u međuvremenu ponudili primirje do 23. travnja 1538. godine zbog rata protiv Svete lige koju su činili papa Pavlo III., car Karlo V., Venecija i kralj Ferdinand. Bez obzira na ponuđeno primirje, Osmanlije su i dalje upadale na hrvatske prostore te su tako prvih dana veljače akindžije provalile sve do Koprivnice paleći naselja i pljačkajući sve što im se našlo na putu. U isto vrijeme kralj Ferdinand dobiva informaciju kako Katzianer spletkari i buni plemiće u

---

⁵ R. Horvat, 2001, 19.

⁶ I. Mažuran, 1998, 79.

⁷ I. Mažuran, 1998, 86.

⁸ I. Mažuran, 1998, 88-91.

Slavoniji protiv njegove vladavine. Kralja to nije previše zabrinjavalo jer je u međuvremenu potpisao mir u Velikom Varadu s Zapoljom. Kralja je više brinulo to što bi se mogle predati utvrde u Slavoniji u osmanske ruke što bi značilo dodatno pogoršanje i ovako već beznadne situacije.⁹ Osmanlije još jednom napadaju preko Save i zauzimaju Dubicu 20. travnja 1538. godine. Tešku situaciju na hrvatskoj granici pogoršava vijest da je sultan Sulejman I. završio s vojnim pohodom u Moldaviji i da je Mehmed-begu naređeno da napadne Slavoniju i ostale nepokorene teritorije.¹⁰ Ipak, Osmanski napadi između 1537. i 1540. godine nisu previše utjecali na granicu te je stanje bilo isto. Godine 1541. pada tvrđava Našice čime se otvara put prema sjevernoj Podravini, tj. Virovitici, Voćinu i Orahovici. Iste godine ili početkom 1542. godine novi požeški sandžakbeg Murad-beg Tardić zauzima Mikleuš, Slatinu i Drenovac.¹¹ Nakon sultanovog pohoda prema Ugarskoj osvojeni su Pécs, Siklos, Székesfehérvár te još neki gradovi. Nakon što se Murad-beg vratio iz pohoda 5.11.1543., zauzima utvrdu Brezovicu kod Virovitice, stoga je bilo pitanje vremena kada će sama Virovitica pasti. Tim razvojem događaja uznemireni kaštelani Đurđevca, Kloštra i Virovitice šalju pismo krajiškom kapetanu Luki Szekelyu da je izgledno kako će Virovitica pasti i da će Osmanlije postaviti granicu kod Kloštra.¹² Nakon sklopljenog primirja 1547. godine između sultana Sulejmana i kralja Ferdinanda dobiven je toliko željeni predah. Naravno, kralj je odmah prionuo jačanju granice te je tako na prijedlog bana Nikole Zrinskog 20.12.1548. godine odobrio 2000 forinti godišnje kapetanu Luki Szekelyu za potrebe obrane Koprivnice, Virja, Đurđevca, Kloštra i Virovitice. Taj potez označava početak vojne krajine na prostoru Podravine. Već 1550. godine na čelo Požeškog sandžaka sultan postavlja Ulama-pašu koji odmah kreće u provale u Križevačku županiju. Do 1552. godine Ulama-paša stalno pljačka uz granicu, ali Nikola Zrinski ili drugi velikaši nisu poduzimali nikakve protumjere zbog naredbe kralja kako se mir mora poštovati. Kako je isteklo petogodišnje primirje, Ulama-paša je okupljao veću vojsku. I dok su hrvatski plemići mislili kako će udariti na Kostajnicu, Sisak ili Ustilonju, on ih je iznenadio i 30.7. opsjeo Viroviticu.

Grad pada pod osmansku vlast 2.8.1552. godine. Grad je branio kaštelan Juraj Brođanin s otprilike 40 vojnika. Osmanlije po svom dolasku zauzimaju franjevački samostan koji se nalazio ispred samog grada odakle su topovima tukli po Virovitici. Nakon što je posada Kloštra saznala da je Virovitica pala, odmah su se razbježali i Osmanlije su zapalili praznu utvrdu. Odatle su krenuli prema Virju, ali su bili odbijeni odatle te se okreću Đurđevcu, ali su i ondje poraženi. Ulama-paša se nakon toga okreće Čazmi koju opsjeđa i osvaja.¹³ Osmanlije su počeli s radovima na virovitičkoj

---

⁹ I. Mažuran, 1998, 92 - 93.

¹⁰ I. Mažuran, 1998, 94 - 95.

¹¹ I. Mažuran, 1998, 103.

¹² I. Mažuran, 1998, 104 - 105.

¹³ I. Mažuran, 1998, 114 - 117.

utvrdi kako bi ju ojačali, očistili su jarke oko utvrde i Ulama-paša je ostavio nekoliko topova i vojnika da ju brane. U tom trenutku Virovitica je postala točka za osvajanje ostatka sjeverozapadne Hrvatske. Virovitica je ostala pod osmanskom vlašću 132 godine. Nekoliko je napada na Podravinu pokrenuto iz Virovitice, ali je svaki od njih odbijen. U 16. stoljeću osniva se Vojna krajina koja postaje nepremostivi zid za osmansku vojsku što se vidi i po minimalnim promjenama na granici. Isto tako, krajem 16. stoljeća, pod vladavinom sultana Murada III. (1574. -1595. godine) pojavljuju se unutarnji problemi koji će tijekom vremena postajati sve gori i gori.¹⁴

Osmansko Carstvo je početkom 17. stoljeća bilo fokusirano na druge ciljeve poput Safavidskog kraljevstva, Krete i Ukrajine što je značilo prijeko potreban predah Beču te se na granicama događaju samo manji upadi. Totalni preokret u ratu nastao je nakon propale opsade Beča 1683. godine. Tada veliki vezir Kara Mustafa 12. 9. doživljava potpuni poraz. Hrvatski ban Nikola Erdödy vidi kako je sad prava prilika osloboditi i Viroviticu, ali i ostali dio Slavonije.¹⁵ S banom se složio i Ratni savjet u Beču te je odlučeno da će se voditi dvije kampanje; jedna za oslobođenje Ugarske, a druga za oslobođenje Slavonije. Donesena je odluka da će generali Jakob Lesle, Sigismund Trautmansdorf, Johann Joseph Herberstein i ban Nikola Erdödy voditi vojni pohod protiv Osmanlija u Slavoniji. Vojska je bila okupljena već sredinom srpnja 1684. godine te general Lesle nije gubio vrijeme i odmah je krenuo prema Virovitici. Prvih nekoliko dana opsade nije bilo vidljivog rezultata zbog toga što je Virovitica bila dobro utvrđeni grad, a i posada je junački odbijala svaki juriš. Posada grada poslala je po pomoć u Slatinu, ali je general Trautmansdorf na vrijeme reagirao i potukao je vojsku iz Slatine prije nego što je uopće stigla do Virovitice. Uvidjevši da pomoć iz Slatine neće doći, vojnici su predali grad generalu Lesleu i Virovitica pada 25.7.1684. godine. U danima koji su dolazili, general Lesle je osvojio Brezovicu i Slatinu te je tako otvorio put prema Osijeku.¹⁶ Oslobođenje Virovitice, ali i Slavonije završilo je potpunim osvajanjem Ugarske, ali i gotovo svih dijelova Hrvatske. Mirom u Srijemskim Karlovcima, koji je potpisan 26.1.1699., označeno je konačno oslobođenje Virovitice, ali i čitave Slavonije.¹⁷ Tada se uvidjelo da je moć Osmanskog Carstva u opadanju što će rezultirati mnogim ratovima za teritorije koje su Osmanlije kontrolirali.

---

¹⁴ F. Emecen et al., 2004, 54.

¹⁵ R. Horvat, 2001, 36.

¹⁶ I. Mažuran, 1998, 247 - 250.

¹⁷ I. Mažuran, 1998, 274 - 275.

II. 1. Virovitica u Osmanskom Carstvu

Nakon osvajanja Virovitice grad je odmah ušao u administrativni aparat Osmanskog Carstva što znači ulazak u serhat, određeni sandžak i pašaluk (ejalet). Dok I. Mažuran smatra kako je Virovitica nakon uključenja u administrativni aparat Carstva spadala pod Požeški sandžak¹⁸, Fazileta Hafizović navodi kako Virovitica nije upisana u Požeški sandžak, ali neka područja iz Požeškog sandžaka spadaju pod Virovitički kadiluk.¹⁹ Također, grad postaje i središtem kadiluka i nahije najkasnije 1553. godine, iako se prvi spomen Virovitičkog kadiluka javlja tek 1578. godine.²⁰ Virovitica od 1552. godine spada pod Budimski pašaluk, onda se odlukom sultana osniva Bosanski pašaluk 1580. godine pod koji spada i Požeški sandžak, a 1600. godine Virovitica i čitavi Požeški sandžak spadaju u Kaniški pašaluk gdje ostaje sve do ponovnog osvajanja Slavonije.

Također, Virovitica je automatski ušla u serhat (osmansku vojnu krajinu). Prema I. Mažuranu u utvrdu su smješteni janjičari nakon samog osvajanja.²¹ Iako su janjičari većinu vremena bili stacionirani u Istanbulu, po potrebi ili kazni poslani su u druge gradove u Carstvu²² što je vjerojatno bio slučaj u Virovitici jer je bila tek osvojena utvrda, ali zasigurno se nisu zadržali tamo neko značajnije vrijeme.

Virovitička posada brojila je 300 konjanika i 300 pješaka prema popisu iz 1577. godine, a na popisu iz 1586. godine u Virovitici imamo ukupno 560 vojnika iz raznih rodova vojske.²³ U zapisima iz 1620. i 1626. godine spominje se dravska kapetanija. Iako ne postoje dokazi za ranije osnivanje dravske kapetanije, nije nemoguće da je ona bila osnovana puno prije nego što se spominje u zapisima.²⁴

U Virovitici, koja je nakon osmanskih osvajanja postala ne samo vojno središte, nego i vjersko središte, imamo džamiju, medresu i pretpostavlja se da su postojale i mahalske džamije (mesdžide).²⁵ Viroviticu iz osmanskog perioda spominje i Evlija Čelebi i opisuje ga kao grad četverokutnog oblika koji je tijesan i okružen stablima. Također spominje kako je opasan čvrstim šarampovima i bedemima.²⁶ Nakon konstantnih provala i sukoba napokon je sklopljen mir, 11.11.1606. godine te se više nije smjelo četovati, pustošiti, ali i podizati nove utvrde. Ovo je bio prvi pravi mir između dviju strana. Tim je mirom cijela Podravina mogla odahnuti. Oko Virovitice

---

¹⁸ I. Mažuran, 1986, 128.

¹⁹ F. Hafizović, 2016, 175.

²⁰ I. Mažuran, 1986, 130.

²¹ I. Mažuran, 1986, 127.

²² N. Močanin, 1999, 51.

²³ I. Mažuran, 1986, 128.

²⁴ I. Mažuran, 1986, 130.

²⁵ I. Mažuran, 1986, 135.

²⁶ E. Čelebi, 1967, 235.

se počelo naseljavati stanovništvo i procvalo je poljodjelstvo, stočarstvo, obrt i trgovina.²⁷ Zagrebački kanonik Andrija Vinković donosi podatak kako se oko utvrde nalaze dvije crkve koje su pretvorene u staje, a fra Petar Nikolić nam donosi podatak iz 1660. kako je uokolo, ali i u samoj Virovitici bilo stanovništva rimokatoličke vjeroispovijesti²⁸ što ne iznenađuje previše s obzirom na tolerantnost Osmanskog Carstva prema drugim religijama.

---

²⁷ R. Horvat, 2001, 29 - 34.

²⁸ R. Horvat, 2001, 35.

III. HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Najranija povijesna istraživanja Virovitice započinju 1977. godine kada Paškal Cvekan objavljuje prvi rad o ovoj temi.²⁹ Slijede radovi Josipa Adamčeka i Ive Mažurana iz 1986. godine, dok je posljednji rad na temu srednjeg i novog vijeka Virovitice objavljen 2001. godine.³⁰ Nažalost, kako je vidljivo, povijesna istraživanja su za sada poprilično oskudna.

Arheološka istraživanja virovitičke utvrde počinju tek 1991. godine pod vodstvom S. Salajić iz Gradskog muzeja Virovitica i s prekidima traju sve do 2017. godine (Slika 2 i 3). Gotovo sva dosadašnja istraživanja koja se tiču srednjovjekovnih i novovjekovnih nalazišta u Virovitici su

Slika 1) Pogled na Viroviticu s položajem nalazišta: 1. Dvorac Pejačević i ostaci srednjovjekovne utvrde; 2, Sv. Roko (preuzeto s Google Maps, 1.10.2019.)

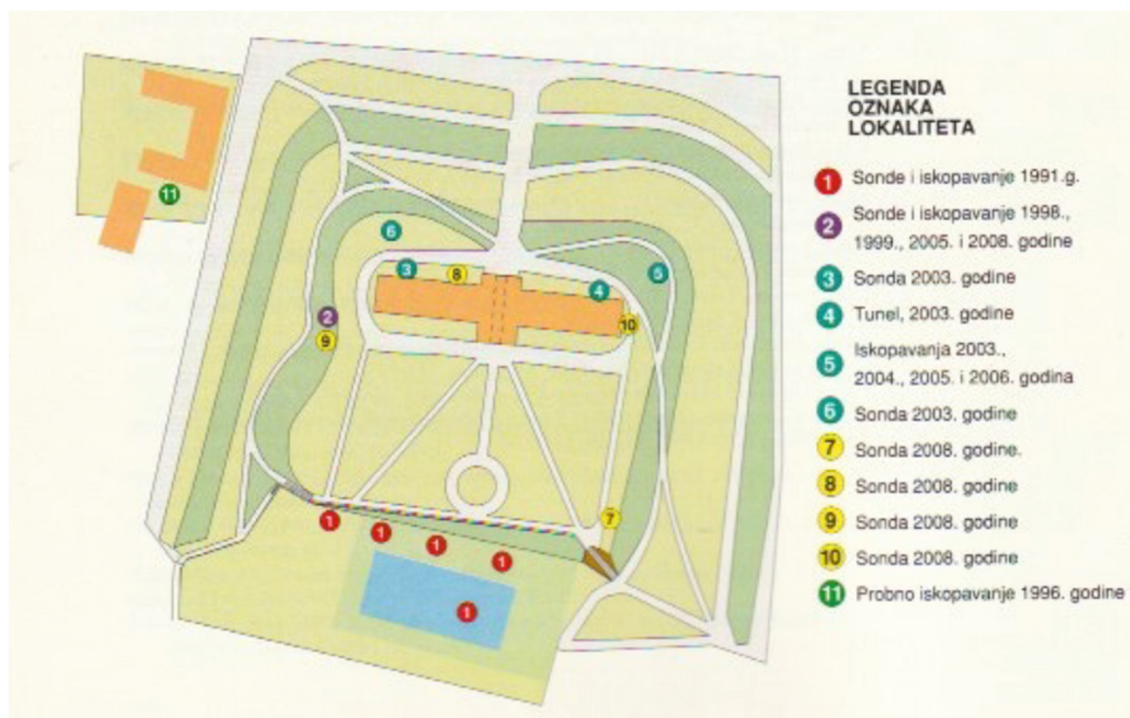
²⁹ S. Salajić, 2008, 5.

³⁰ S. Salajić, 2008, 5.

provedena na području utvrde, samo je jedna kampanja vođena pokraj crkve sv. Roka. Gradsku jezgru Virovitice čini srednjovjekovna utvrda koja nastaje u 15. stoljeću te se koristi sve do kraja 18. stoljeća kada je porušena od strane Pejačevića kako bi se na njezinom mjestu izgradio barokno-klasicistički dvorac u 19. stoljeću.³¹ Sama utvrda je tipično srednjovjekovna nizinska utvrda koja je okružena jarkom koji je ispunjen vodom preko kojeg vodi drveni most u samu utvrdu.³²

Prva arheološka istraživanja započeta su zbog gradnje bazena na južnoj strani utvrde gdje je 1942. godine njemačka vojska izgradila prvi bazen i tako uništila dio fortifikacija.³³ Te godine je postavljeno 6 sonde veličine 4 x 2 m.

Zasigurno najzanimljiviji nalaz je niz kolaca i stupova. Pronađeni kolci bili su poredani jedan do drugoga, vidljiva su bila dva reda, dok se treći i četvrti mjestimično pojavljuju te izlaze van sonde. Drveni kolci stajali su udaljeni 30 do 60 cm jedan od drugog te su bili povezani pletrom od šiblja. S. Salajić smatra kako su ti kolci s pletrom služili kako se strmi opkop ne bi urušavao.³⁴

Slika 2) Karta položaja sonde u kampanjama od 1991. do 2008. godine
(prema S. Salajić, 2008, 14.)

³¹ S. Baškarad, 2017, 16 - 17.

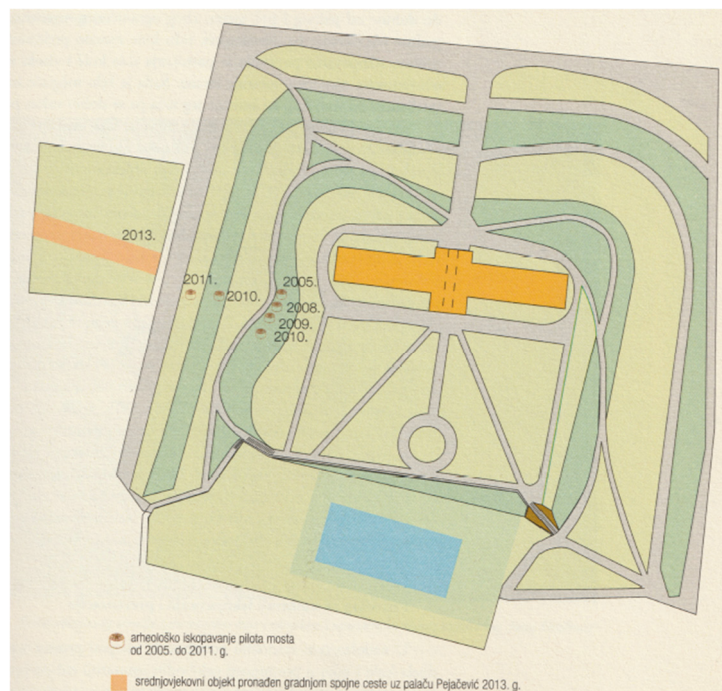
³² S. Salajić, 2008, 10.

³³ S. Salajić, 2008, 15-16.

³⁴ S. Salajić, 2008, 16 - 18.

Sljedeća istraživanja bila su 1998. godine. U toj se kampanji pronašlo pojačanje temelja zida, ali i raznovrsni pokretni nalazi.³⁵

Godine 1999. nastavilo se s istraživanjima te je u toj kampanji pronađen jedan od najzanimljivijih nalaza s područja utvrde. Naime, upravo u toj trećoj kampanji pronađeni su heroldi i grb grofa Pejačevića (Slika 4). Heroldi,³⁶ koji su nadnaravne veličine, nađeni su bez glave i jedne ruke i luka. Isklesani su iz bilogorskog pješčenjaka, drže grb Pejačevića, također na prsima vidimo motiv dvoglavog orla s raširenim krilima dok drugi herold ima ugarski grb isklesan na prsima. Utvrđeno je da širina bedema na mjestu gdje su pronađeni heroldi iznosi 9 metara te je datiran u 15. st.³⁷

Slika 3) Karta položaja sondi u kampanjama od 2008. do 2014. godine (prema S. Salajić, 2014, 31.)

Sljedeća kampanja istraživanja počela je tek 2003. godine. Radovi su se odvijali na sjeveroistočnom platou gdje se odmah ispod površine nalazila kružna kula građena od opeke i kamena, a otvorena je i sonda s vanjske strane kule. Usljed iskopavanja pronađen je tunel.³⁸ Iduća, peta kampanja započela je 2004. godine. Nastavilo se s istraživanjem vanjskog plašta sjeveroistočne kule. Pojavili su se utori širine od 25 do 30 cm s razmakom od 0,80 do 1 metra. Na temelju keramike kula je datirana u 15. ili 16. stoljeće.

³⁵ S. Salajić, 2008, 18 - 19.

³⁶ Heroldi su srednjovjekovni čuvari grba.

³⁷ S. Salajić, 2008, 19 - 20.

³⁸ S. Salajić, 2008, 21 - 22.

Slika 4) Heroldi drže grb Pejačevića (prema S. Salajić, 2010, 372.)

Godine 2005. obavljena su čak dva istraživanja na području srednjovjekovne utvrde.³⁹ Prvo istraživanje vodilo se na području sjeveroistočne kružne kule. Tada je ustanovljeno kako je dvorac Pejačevića iskoristio jedan dio kružne kule za temelje. Arheološki nalazi su malobrojni i S. Salajić ih datira u 16. stoljeće.⁴⁰ Drugo se istraživanje vodilo na ulazu u utvrdu koji se nalazi na zapadnoj strani perivoja. Tada je postavljena sonda veličine 5 x 3 m koja je kasnijim nalazima naknadno proširivana. Pronađeni su drveni piloti na dubini od 2,50 m koji su bili promjera od 25 do 30 cm i koji su raspoređeni u tri reda, udaljeni svega 30 do 40 cm jedan od drugog. Pojavljivale su se i tesane, četvrtaste grede. Pronađen je velik broj sitnog arheološkog materijala u pjeskovitom sloju ispod mulja te je datiran u 15. st. Prema S. Salajić, pronađeni piloti držali su drveni most kojim se ulazilo u utvrdu.⁴¹

Istraživanja 2006. godine nastavljena su na sjeveroistočnom dijelu platoa gdje se nalazi kružna kula te je pronađen njen temelj. Sitni arheološki materijal je rijedak, ali potvrđuje dataciju u 16. st.⁴² Istraživanja na utvrdu nastavljena su 2008. godine kada je pronađena velika količina sitnog arheološkog materijala u sondi na zapadnom ulazu u utvrdu.⁴³

³⁹ S. Salajić, 2008, 24.

⁴⁰ S. Salajić, 2008, 25.

⁴¹ S. Salajić, 2008, 25 - 26.

⁴² S. Salajić, 2008, 26 - 29.

⁴³ S. Salajić, 2008, 32.

Od 2008. do 2014. nastavljena su istraživanja sjeveroistočne kule i zapadnog ulaza u utvrdu. U navedenom periodu utvrđeno je da već ranije poznat tunel vodi od šetnice do istočnog krila podruma samog dvorca. Godine 2009. dovršeno je iskapanje zapadnog i sjeverozapadnog dijela kule gdje je pronađen veći broj kolaca što otvara mogućnost postojanja objekta ispred same kule. U toj istoj kampanji pronađena je slikana keramika iz 14. st. što pomiče granice datacije same kule. Godine 2010. istražen je i južni te jugozapadni dio kule što je otkrilo oštećenja zidova dvorca. Unutrašnjost kule istraživana je od 2008. godine, a 2013. godine pronađeno je popločanje od opeke što je S. Salajić protumačila kao pripadnost kule obiteljskoj kapelici Pejačevića. Uslijed velikih kiša 2014. godine odronio se pokrov u zapadnom i sjeverozapadnom dijelu kule i tako otkrio uzak prolaz za koji S. Salajić smatra da je ulaz u samu kulu.⁴⁴ Paralelno su se vodila istraživanja na području zapadnog ulaza i neposredno ispred njega gdje se pretpostavlja postojanje drvenog mosta. Za razliku od sjeveroistočne kule gdje imamo tek poneki sitni arheološki nalaz, ovdje nalazimo ogromnu količinu sitnog materijala, pogotovo željeznih nalaza.

U periodu od 2008. do 2010. godine postavljene su sonde jedna uz drugu u smjeru sjever - jug. Izostali su nalazi drvenih pilota pa je tako utvrđeno rasprostiranje istih. Godine 2010. postavljena je sonda u smjeru istok - zapad zapadno od samog ulaza, na mjestu gdje je opkop bio prije, pronađeni su piloti mosta. Piloti su pronađeni na dubini od 1,30 do 1,50 m, imaju promjer oko 30 cm, postavljeni su u razmacima te je uz njih čest pronalazak amorfnog kamenja, dasaka i greda. S. Salajić pretpostavlja da je to zbog složenije konstrukcije za podizanje mosta.⁴⁵

Posljednje arheološko istraživanje nizinske utvrde vodio je I. Valent iz Muzeja grada Koprivnice 2017. godine.⁴⁶ Istraživanja su bila zaštitnog karaktera te je istraženo nekoliko cjelina: zapadni ulaz s mostom, sjeveroistočna kula i jugoistočna kula s bedemom (Slika 5).⁴⁷

Na zapadnom ulazu otvorene su dvije sonde čiji je cilj bio istražiti cijelu širinu mosta te pokušati istražiti što veću duljinu mosta. Sonda 1 obuhvaćala je dio samog ulaza u utvrdu, ali i velik dio ispred ulaza. Tijekom istraživanja našla se velika količina arheološkog materijala. Arheološke nalaze možemo okvirno datirati od 14. do 19. stoljeća. Također, pronađene su masivne drvene tesane grede kao i drveni piloti, isto kao i u sondi 2 zapadnog ulaza. Unutar samog zapadnog ulaza pronađene su naknadno dograđene stepenice. Na temelju pronalaska tih naknadno dograđenih stepenica mogli bismo pretpostaviti kako je riječ o obiteljskoj kapelici grofa Pejačevića.

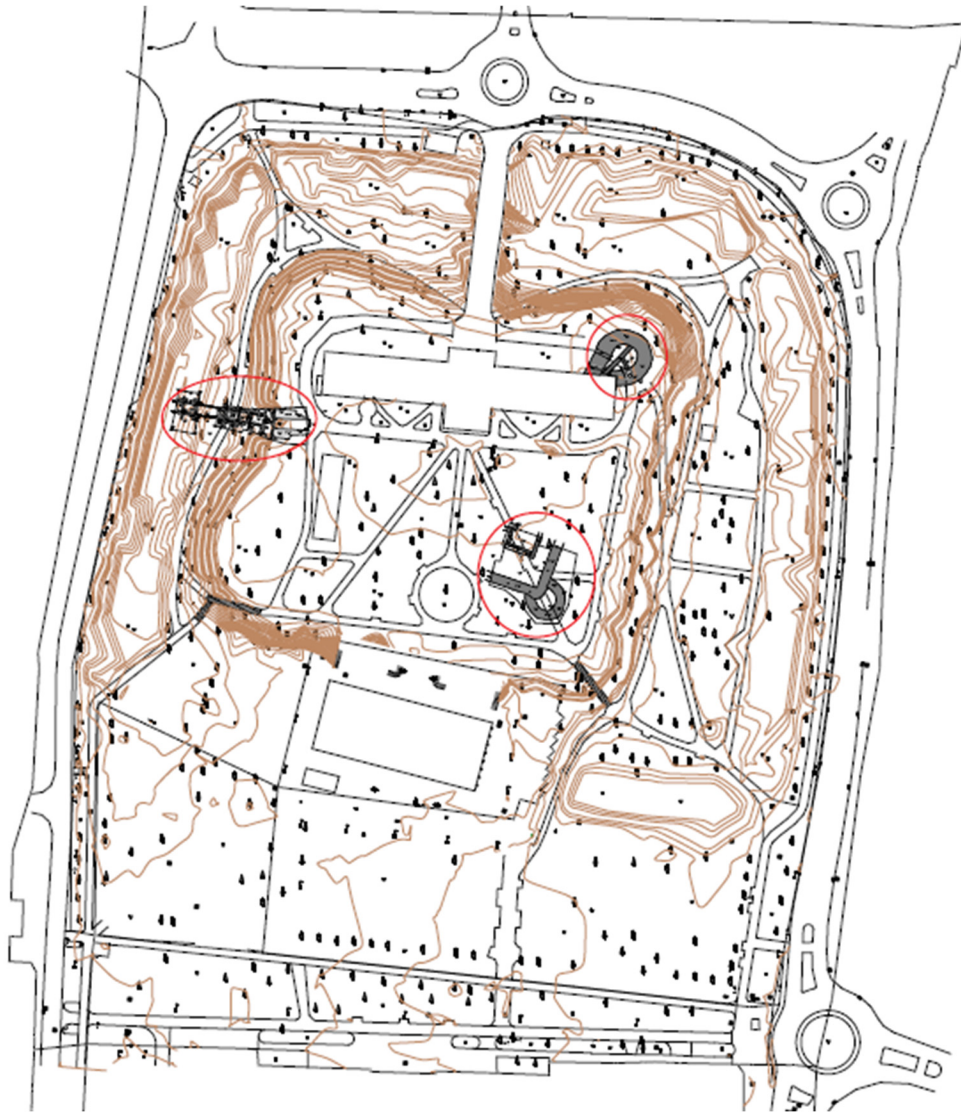
---

⁴⁴ S. Salajić, 2014, 28 - 29.

⁴⁵ S. Salajić, 2014, 29 - 30.

⁴⁶ Ovom prilikom zahvaljujem voditelju istraživanja I. Valentu na uvidu u dokumentaciju s istraživanja.

⁴⁷ I. Valent, 2017, 4.

Slika 5) Tlocrt lokaliteta s crveno naznačenim položajem sektora te geodetskom podlogom i geodetskim točkama (prema I. Valent, 2017., 64.)

U sondi 2 pronađeni su drveni piloti i četvrtaste tesane grede koje tvore četvrtastu ćeliju. Drveni piloti su se nalazili i unutar i van navedenih ćelija.⁴⁸ Prema I. Valentu, zapadni most nije bio samo jednostavni most preko opkopa kako smatra S. Salajić, već je imao zemljanu rampu usred opkopa i most kao kombinirani pristup ulazu. Na veduti grada Virovitice iz 1684. nalazimo sličan način ulaza u utvrdu (Slika 9).

⁴⁸ I. Valent, 2017, 10.

Slika 6) Pogled na istraženu sondu 1 (prema I. Valent, 2017, 19.)

Slika 7) Pogled na istraženu sondu 2 (prema I. Valent, 2017, 17.)

Nakon istraženog zapadnog ulaza, krenulo se s istraživanjem sektora II gdje se nalazi jugoistočna kula s bedemom (Slika 8). Otvorene su dvije sonde. Sonda 1 površinom je veća i obuhvatila je prostor istočnog i južnog bedema, jugoistočne kule i dvorišta. Sonda 2 obuhvatila je kontakt istočnog zida s jugoistočnom kulom. Na samom početku iskopavanja sektora II pronađena je jugoistočna kula. Utvrđeno je da se ispod sloja humusa nalazi sloj s pokojim ulomkom opeke, a ispod njega sterilni sloj na kojem je sagrađena kula. Također, utvrđeno je da jugoistočna kula ima puno pliće temelje od sjeveroistočne kule. Kula je građena tako da su dva temeljna reda bili zidani od kamena, a ostatak kule građen je od opeke.⁴⁹

Slika 8) Pogled na istraženi sektor II (prema I. Valent, 2017, 29.)

Tijekom istraživanja unutar samog dvorišta utvrde pronađena je kanalizacija. Ispod kanalizacije pronađena je četvrtasta građevina čija je izvorna namjena za sada nepoznata, a sekundarno je korištena kao cisterna. To se vidi po ostatku svoda s otvorom za vodu te po slojevima koji su očigledno rezultat zadržavanja vode neko dulje vrijeme.⁵⁰

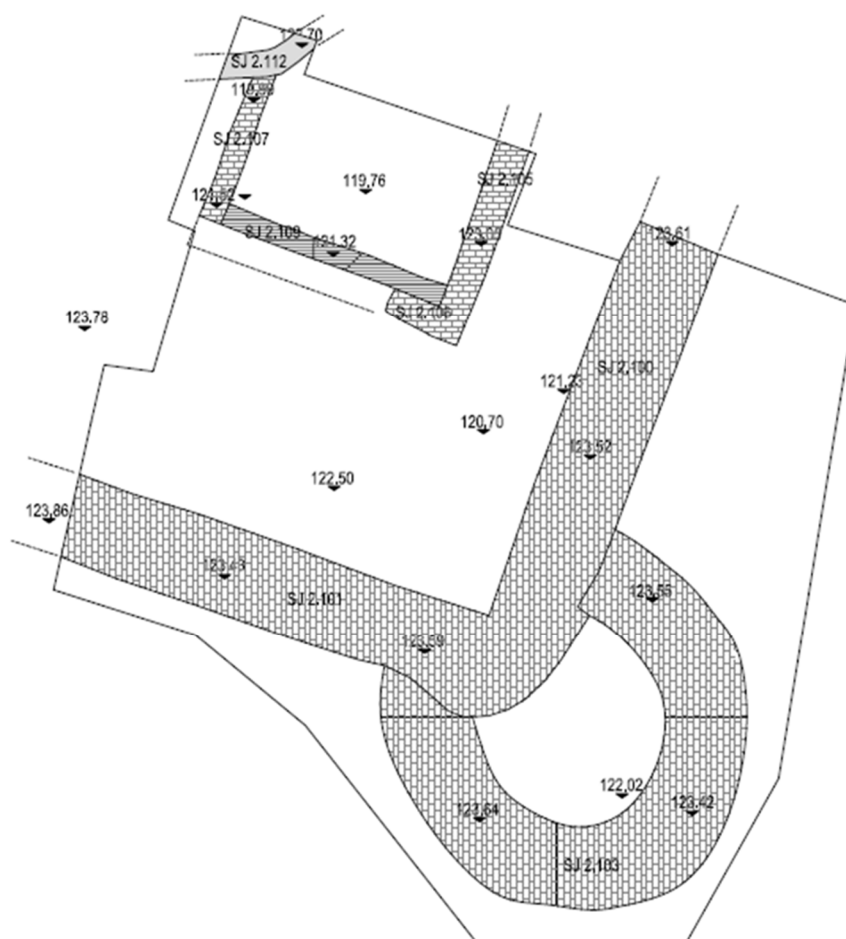
---

⁴⁹ I. Valent, 2017, 22.

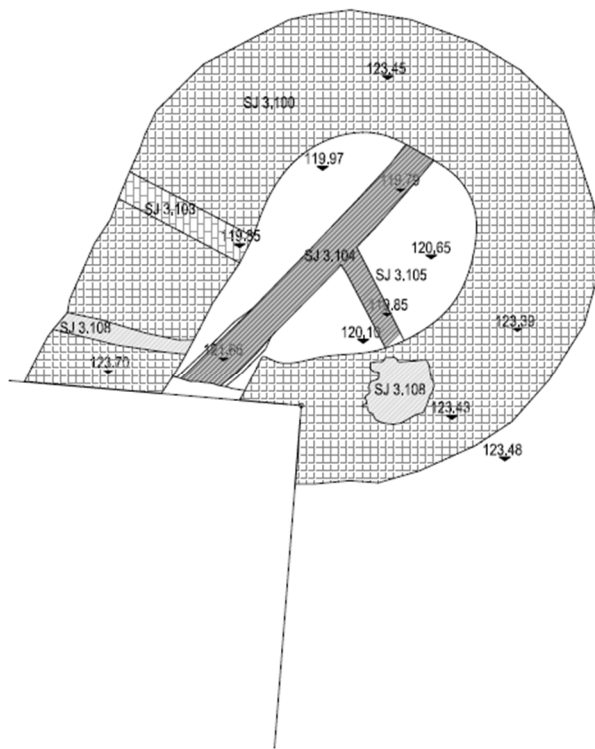
⁵⁰ I. Valent, 2017, 23.

Slika 9) Grafički prikaz oslobađanja Virovitice, ujedno i najstarija veduta samog grada (prema S. Salajić, 2010, 367.)

Slika 10) Tlocrt sektora II s prikazanim sondama 1 i 2 i apsolutnim visinama (prema I. Valent, 2017, 70.)

Tlocrt sektora III, s apsolutnim visinama (prema I. Valent, 2017, 73.)

Posljednja faza istraživanja bila je na prostoru sjeveroistočne kule, tj. sektora III, iako su tu već ranije vršena sustavna arheološka istraživanja S. Salajić (Slika 11). Krenulo se s istraživanjima unutrašnjosti kule. Uklanjali su se recentni slojevi iz 19. stoljeća te je tijekom čišćenja unutrašnjeg lica zida utvrđeno kako je kula imala dvije građevinske faze. Prilikom istraživanja unutrašnjosti pronađen je pomoćni tunel/otvor čiji kraj možemo vidjeti u dnu današnjeg opkopa dvorca kao otvor.⁵¹

Jedino istraživanje koje nije vođeno na području utvrde, a bitno nam je da bismo dobili potpuniju sliku Virovitice u 16. i 17. stoljeću, je iz 2012. godine kada su se provela zaštitna arheološka istraživanja uz baroknu crkvu sv. Roka koja se nalazi sjeveroistočno od utvrde. Tada je pronađena romanička crkva sv. Marije. Najznačajniji nalaz iz tog istraživanja je zid dužine 1,90 metara i širine 2,50 metara koji je građen od cigle. Zbog izostanka sitnog arheološkog materijala koji bi preciznije datirao ovaj zid, S. Salajić ga zbog načina gradnje datira u 15. - 16. stoljeće.⁵²

⁵¹ I. Valent 2017, 30-31.

⁵² S. Salajić, 2014, 22 - 23.

IV. ARHITEKTURA

Prema povijesnim izvorima smatra se da je srednjovjekovna utvrda u Virovitici izgrađena u 13. stoljeću.⁵³ Arheološka istraživanja koja su provedena do sada pokazuju nam kako je utvrda izgrađena u 15. stoljeću.⁵⁴ Tlocrt utvrde poznajemo jedino iz georadarskih snimanja koje je provela tvrtka GEARH d.o.o. iz Maribora 2014. godine. Utvrda je nepravilnog četvrtastog oblika s dvjema kružnim kulama, jedna na sjeveroistoku, a druga na jugoistoku same utvrde.⁵⁵ Uz glavni ulaz utvrde, koji se nalazi na zapadu, vidimo nekoliko četvrtastih objekata, ali bez poznate namjene. Arheološkim istraživanjima potvrđene su dvije kule (sjeveroistočna i jugoistočna), kod ulaza u utvrdnu pronađen je most te drveni piloti, a u južnom dijelu pronađena je cisterna za vodu koja je datirana u 15. stoljeće. Nije pronađena nijedna pregradnja ili nadogradnja koja bi se mogla datirati u 16. ili 17. stoljeće što potvrđuje tezu S. Salajić kako se izgled utvrde nije previše mijenjao. Izgled Virovitice za vrijeme osmanske vladavine nam je gotovo nepoznat, ali možemo pretpostaviti kako se nije previše mijenjao u odnosu na stariju fazu što je djelomično potvrđeno arheološkim istraživanjima. Najpoznatiji osmanski putopisac E. Čelebi ne donosi nam pretjerano detaljan opis samog grada, već spominje kako je grad četverokutnog oblika, s čvrstim bedemima i šarampovima i navodi jednu malu džamiju.⁵⁶ Tu bi nam mogle pomoći vedute koje su nastale nakon oslobođenja Virovitice u 17. i 18. stoljeću (Slike 9, 12, 13, 14). Naime, najstarija veduta iz 1690. godine (Slika 9), koja je nastala šest godina nakon oslobođenja Virovitice, donosi nam najdetaljniji prikaz Virovitice s opisom pojedinih građevina. Autor vedute donosi prikaz džamije, dvorca, kuće kadije (suca) i stražarskih kula, palisada, jarka s vodom i četiriju redova hrastova uokolo same utvrde. Možemo vidjeti i pokretni drveni most te da su zidovi u nižem dijelu od kamena, a ostatak je od cigle što je potvrđeno arheološkim istraživanjima. Iz tog opisa možemo zaključiti kako su Osmanlije dolaskom u Viroviticu odmah uspostavili vjersku i civilnu organizaciju Osmanskog Carstva. Nije nam poznato jesu li iskoristili građevine koje su zatekli unutar utvrde ili su podignuli novu džamiju ili dvorac. Nakon što su Osmanlije protjerani, utvrda je propadala tijekom stoljeća i ona 1750. godine dolazi u posjed obitelji Pejačević. Oni su između 1798. i 1799. godine srušili utvrdnu i na njoj izgradili dvorac u barokno-klasicističkom stilu i tako su dobrim dijelom prekrili ostatke.⁵⁷

Zaštitna arheološka istraživanja iz 2012. godine, koja su vođena pokraj crkve sv. Roka koja se nalazi preko puta utvrde, otkrila su temelje crkve sv. Marije iz 13. stoljeća, ali i temelje crkve iz 15. - 16. stoljeća o kojoj se nažalost ne zna gotovo ništa. Otkriven je temelj koji je dužine 1,90

---

⁵³ S. Salajić, 2008, 9.

⁵⁴ S. Salajić, 2014, 25.

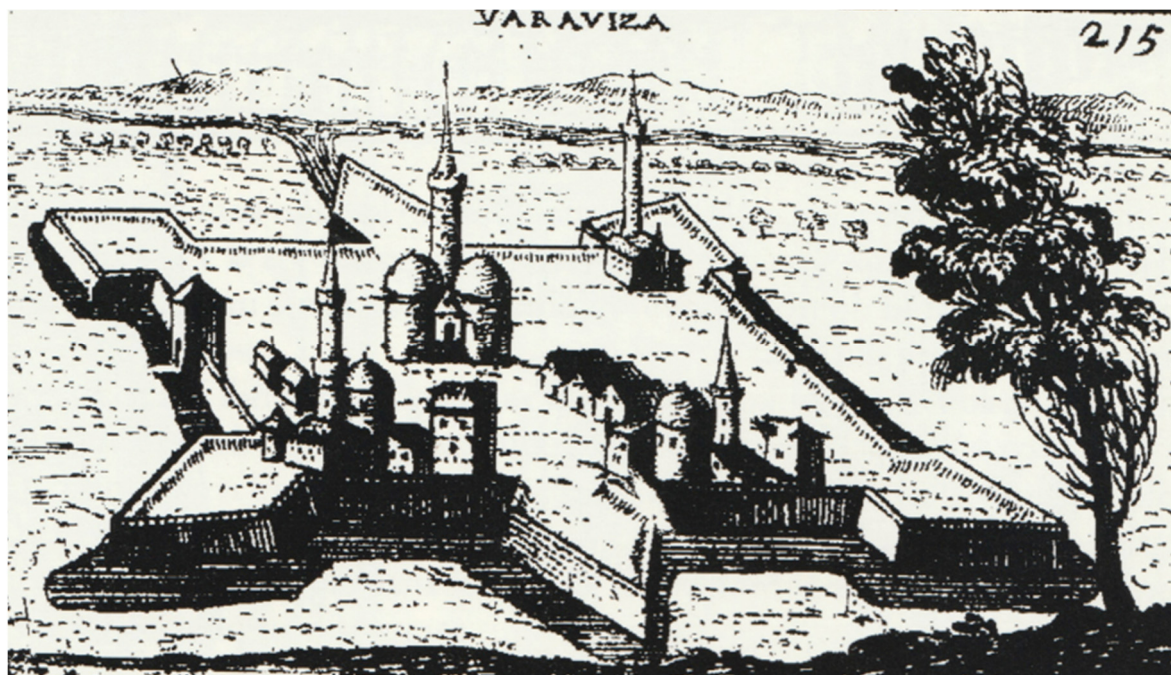
⁵⁵ I. Valent, 2018, 7.

⁵⁶ E. Čelebi, 1967, 235.

⁵⁷ S. Baškarad, 2017, 38.

metara, a širine 2,50 metara te je bio građen od lomljenog kamena i cigle.⁵⁸ Nažalost, nije pronađen sitni materijal koji bi nam preciznije datirao sam zid, ali S. Salajić pretpostavlja da je zid izgrađen u 15. - 16. stoljeću zbog načina gradnje. Proširivanjem sonde otkriven je središnji dio temelja romaničke crkve koji je zidan od monolitnog kamena, dok se ispod njega nalazilo manje kamenje koje je išlo sve do zdravice. Vidi se kako je temelj bio blago stepeničastog oblika.⁵⁹ Pronađen je i tunel koji je vodio iz utvrde u crkvu te kripta koja je zazidana u 18. stoljeću.⁶⁰

Slika 12) Grafički prikaz Virovitice (prema S. Salajić, 2008, 55.)

---

⁵⁸ S. Salajić, 2014, 22.

⁵⁹ S. Salajić 2008, 22.

⁶⁰ S. Salajić 2008, 22.

Slika 13) Grafički prikaz Virovitice, moguća godina nastanka 1680. godina
(prema S. Salajić, 2008, 54.)

Slika 14) Grafički prikaz Virovitice (prema S. Salajić, 2008, 60.)

V. SITNI ARHEOLOŠKI NALAZI

U ovom poglavlju donosim nalaze iz prethodnih istraživanja pod vodstvom S. Salajić, kao i izbor nalaza pronađenih uslijed zaštitnih arheoloških istraživanja utvrde u 2017. godini pod vodstvom I. Valenta iz Gradskog muzeja Koprivnica koji do sada nisu bili obrađeni i publicirani.⁶¹ Svi pripadaju novom vijeku i to iz vremena kada je Virovitica bila pod osmanskom vlašću, a datiraju se između 1552. godine i 1684. godine. Nažalost, zbog intervencija u 18. i 19. stoljeću velik dio slojeva je poremećen i to stvara problem kod jasnog razlikovanja nalaza, kao i činjenica da najveći dio materijalne građe nije publiciran. Najbrojnije nalaze zasigurno čini keramika, dok su puno rjeđi predmeti od stakla i metala.

V. 1. KERAMIKA

Nalazi keramike obrađeni su i podijeljeni u više kategorija: gruba keramika, keramika od pročišćene gline, oslikana keramika, glazirana keramika i keramičke lule.

V. 1. 1. Gruba keramika

Iako su gruba keramika i keramika od pročišćene gline česti nalazi na srednjovjekovnim i novovjekovnim nalazištima, ta je keramička skupina najčešće ignorirana i stavljena po strani zbog teške i nesigurne datacije. U Virovitici, ali i na drugim nalazištima gdje su Osmanlije vladali duže vrijeme, navedene vrste zasigurno su jedan od bitnijih indikatora osmanske prisutnosti. U prijašnjim istraživanjima pronađena je velika količina grube keramike, a najveći broj tih ulomaka su pećnjaci. Najzanimljiviji pećnjaci zasigurno su dva primjerka koja prikazuju osmanske vojnike. Prvi pećnjak pronađen je 2008. godine u dva ulomka (Slika 15).⁶² On prikazuje osmanskog vojnika kako stoji te u svojoj desnoj ruci drži sablju koja se nalazi visoko iznad njegove glave. Možemo pretpostaviti kako pećnjak prikazuje vojnika u žaru borbe, dok on zamahuje svojim oružjem. S vojnिकove desne strane vidljiv je vegetabilni motiv, a ispod njega vidimo još jednu sablju kako leži na podu. Drugi pećnjak pronađen je 2009. godine.⁶³ On prikazuje glavu osmanskog vojnika koja je gotovo istovjetna onome koji je pronađen godinu ranije. Analogije za ove predmete nemamo i nažalost preciznija datacija nam je onemogućena. Kako su pećnjaci pronađeni u slojevima šute, s pretežno

---

⁶¹ Ovom prilikom želim se zahvaliti voditelju istraživanja Ivanu Valentu i ravnatelju Gradskog muzeja Koprivnica Robertu Čiminu na uvid u materijal koji obrađujem i na njihovoj svesrdnoj pomoći.

⁶² S. Salajić, 2014, 44.

⁶³ S. Salajić, 2014 45.

novovjekovnim materijalom, S. Salajić ih je datirala u 16. i 17. stoljeće.⁶⁴

Slika 15) Pećnjak s prikazom osmanskog vojnika (prema S. Salajić, 2010, 378.)

V. 1. 2. Keramika od pročišćene gline

U ovoj skupini keramike posebice se ističe sivo glačana (metalizirana) keramika. Ovaj tip keramike rađen je od pročišćene gline na brzom lončarskom kolu. Tragovi obrade gline vidljivi su jedino na unutarnjoj strani posude. Posude imaju izrazito tanke stjenke ujednačene debljine. Pečene su redukcijski, ali zbog dodirivanja samih posuda unutar peći njihova siva boja najčešće nije ujednačena. Dekoracija je u obliku valovnica i ravnih crta, također se javlja ukras u obliku malih krugova.⁶⁵ Zbog kvalitete izrade samih posuda mađarski arheolozi sumnjaju na upotrebu grafitu ili neki drugi kompliciraniji postupak izrade.⁶⁶ Prema V. Bikić, to stajalište nije dovoljno dobro obrazloženo te ga ona odbacuje.⁶⁷ Podrijetlo sivo glačane keramike još uvijek nije utvrđeno. Dio mađarskih arheologa smatra da je tehnologija zajedno s dijelom oblika mogla doći iz Austrije, i to u 15. st. i da je lokalno proizvedena.⁶⁸ Neki mađarski arheolozi mišljenja su da taj tip keramike dolazi u Mađarsku u 16. st. s područja Balkana.⁶⁹ G. Kovács misli da sva sivo glačana keramika dolazi s Balkana i isključuje mogućnost lokalne proizvodnje.⁷⁰ V. Bikić nije ponudila svoje rješenje, ali

⁶⁴ S. Salajić, 2014, 45.

⁶⁵ V. Bikić, 2003, 145 - 146.

⁶⁶ G. Fehér, 1975, 28.

⁶⁷ V. Bikić, 2003, 146.

⁶⁸ Á. Kolláth, 2017, 324.; N. Zsófia, 2014, 448.

⁶⁹ H. Erika, 2011, 131.

⁷⁰ G. Kovács, 2017, 350.

smatra da je podrijetlo s jednog područja⁷¹. Međutim, kasnije navodi da je keramika koja oponaša metalno posuđe došla iz Krima gdje se razvijala od 12. do 14. stoljeća.⁷² S druge strane, arheolozi koji istražuju na Bliskom istoku, točnije na području Gaze, smatraju da je ishodište ovog tipa keramike upravo u Gazi i po cijeloj palestinskoj južnoj obali, čak je i nazivaju „Gaza grey ware“.⁷³ Primjerci pronađeni u južnoj Mađarskoj, Beogradu i Virovitici pokazuju određenu razliku od onih primjeraka iz Gaze.

Slika 16) Dno sivo glačane posude (foto: D. Molnar)

Zahvaljujući građevinskim intervencijama između 1798. i 1800. godine na području utvrde, najviše primjeraka sivo glačane keramike dolazi iz sonde 1 kod zapadnog ulaza u sloju 1.1064. Najzanimljiviji primjerak zasigurno je djelomično sačuvani vrč (Slika 16). On pripada već spomenutom tipu sivo glačane keramike, ali nažalost zbog neočuvanog oboda, dna ili ručke ne možemo preciznije odrediti kojem tipu pripada. Vrč ima široko dno koje se u svojem vrhu širi te tijelo koje je loptastog oblika. Izvana je neujednačene sive boje, a iznutra je svjetlije sive boje, najsličnije primjere pronalazimo u Mađarskoj.⁷⁴ Prema Z. Nádai radi se o „balkanskom“ tipu sivo glačane keramike.⁷⁵ Ona ga na temelju oblika, koji prema njoj dolazi iz Austrije, datira u 17. ili 18. stoljeće.⁷⁶ Á. Kolláth dijeli „balkanski“ tip na dva; finiji i grublji. Prema njoj, naš primjerak možemo svrstati u grubi „balkanski“ tip, ali nisu pronađene direktne paralele.⁷⁷ S obzirom na ostali materijal iz gore spomenute stratigrafske jedinice, možemo datirati taj nalaz možda u sam kraj 16. st. ili početak 17. st.

---

⁷¹ V. Bikić, 2003, 150.

⁷² V. Bikić, 2003, 150.

⁷³ J. Uziel, 2019; H. Salem, 2009., 26.; T. Tsuk et. al., 2016., 57.

⁷⁴ Z. Nádai, 2014, 45.

⁷⁵ Z. Nádai, 2014, 41.

⁷⁶ Z. Nádai, 2014, 45.

⁷⁷ Á. Kolláth, 2017, 311,313.

Slika 17) Sivo glačana keramika (foto: D. Molnar)

Sljedeći zanimljivi nalaz ovog tipa keramike također je pronađen u sondi 1, ali u stratigrafskoj jedinici 1.1072. Radi se sivo glačanoj posudi za koju možemo pretpostaviti da je neka vrsta vrča (Slika 17). Posuda ima ravno dno, trbušasto tijelo na koje se nastavlja uži vrat i neujednačene je sive boje. Najsličniji predmet dolazi iz Bude koji je Z. Nádai smjestila u „balkanski“ tip te u 17. ili 18. stoljeće.⁷⁸ Na temelju ostalih nalaza iz stratigrafske jedinice 1.1072 ovaj vrč vjerojatno se može datirati u 17. stoljeće.

Nekoliko fragmenata sivo glačane keramike nađeno je također u sloju 1.1073 u sondi 1 (Slika 18). Riječ je o pet fragmenata koji su jednake boje, bez databilnih karakteristika. Kao i prijašnji nalaz, tako bismo i ovaj mogli datirati u 17. st.

Slika 18) Sivo glačana keramika (foto: D. Molnar)

---

⁷⁸ Z. Nádai, 2014, 45.

Analogije za ovaj tip keramike pronalazimo od Budima preko Beograda pa sve do Palestine. Iako ne možemo direktno povezati oblike posuda, očigledno je da se sivo glačana keramika proizvodila po cijelom Osmanskom Carstvu. Čak se i danas u Palestini, točnije Gazi, proizvodi ovaj tip keramike.⁷⁹ U Mađarskoj, u okolini Mohača, takva vrsta keramike proizvodila se sve do sredine 20. st.⁸⁰ Iako još uvijek ne znamo puno o podrijetlu ili proizvodnim centrima ovog tipa keramike, zasigurno možemo reći da ovaj tip keramike na naše prostore dolazi u 16. stoljeću, s prodorom Osmanskog Carstva, kao nova vrsta keramike.

V. 1. 3. Oslíkana keramika

Ukrašavanje keramike tehnikom oslikavanja javlja se još u srednjem vijeku u srednjoeuropskim radionicama. Prema nekim autorima, početak ovog tipa keramike smješta se u Mađarsku u 15.⁸¹ ili čak u 14. stoljeće⁸². Iako se ovaj tip keramike ne proizvodi u Osmanskom Carstvu, osvajanjem Balkana i južne Ugarske proizvodnja se nastavlja i pod osmanskom upravom. Oslíkana keramika ima dva načina proizvodnje i oba su izuzetno efektivna. Prva se tehnika sastoji od toga da se pigment crvene boje, koji se dobiva od živinog sulfida, nanese direktno na posudu.⁸³ U drugoj i puno kompliciranijoj tehnici, prvo se nanosi premaz od gline pa tada ide pigment crvene boje koji se nanosi na premaz od gline te se stavlja zelena glazura u obliku nepravilnih mrlja preko ukrasa crvene boje. Posuda se morala najmanje dva puta peći i ova je tehnika zahtijevala izuzetnu vještinu.⁸⁴

U Virovitici je pronađeno nekoliko primjeraka oslikane keramike u raznim stupnjevima očuvanosti, ali i raznih datacija. Primjerak koji donosim pronađen je u sektoru II, sondi 1, u stratigrafskoj jedinici 2.1001 (Slika 19). Radi se o vrču - testiji koji je narančastocrvene boje, kvalitetne izrade, s koljenastom drškom i uskim grlom. Vrč je cijeli oslikan crvenim nepravilnim mrljama. Direktna analogije možemo pronaći u vrču tipa III/1 pronađenom u Beogradu.⁸⁵ S obzirom da se radi o jednostavnijoj tehnici koja je nastavak srednjovjekovne tradicije, ovaj vrč vjerojatno treba smjestiti u 16. stoljeće.

---

⁷⁹ H. Salem, 2009, 31.

⁸⁰ G. Sarosác, 1972, 118.

⁸¹ I. Holl, 1956, 187, sl. 16.

⁸² V. Bertalan, 1992, 207, sl. 38.

⁸³ V. Bikić, 2003, 114.

⁸⁴ V. Bikić, 2003, 114.

⁸⁵ V. Bikić, 2003, 47 - 48.

Slika 19) Crveno slikani vrč - testija (foto: D. Molnar)

V.1.4. Olovno glazirana keramika

Neukrašena olovno glazirana keramika zasigurno je najjednostavniji tip glazirane keramike. Nakon oblikovanja na lončarskom kolu, posuda bi se prvi puta pekla. Time bi se dobio biskvit na koji bi se tek tada nanosila željena glazura.⁸⁶ Posude su prekrivene tankim slojem bezbojne ili obojane olovne glazure.⁸⁷ Tim se postupkom dobiva vodonepropusnost posude.

Iako je olovno glaziranu keramiku teško točno atribuirati, neki tipovi su ipak više karakteristični za produkciju Osmanskog Carstva. Takav tip posude je zdjela s tri izvijene nožice i šupljom ručkom koja je služila kao kuhinjska keramika.⁸⁸ Većina takvih zdjela je crne ili sive boje s vanjske strane što pokazuje kako su bile izložene direktnom plamenu.⁸⁹ Iako je riječ o obliku koji je donesen iz srednje Europe, možda čak iz Austrije prema I. Hollu⁹⁰, možemo slobodno govoriti kako se najveća produkcija ovog tipa dogodila u 16., 17. i 18. stoljeću pod osmanskom vlašću⁹¹, stoga ne isključujem mogućnost da su neki od ovih primjeraka iz 18. stoljeća te da nisu dio produkcije Osmanskog Carstva. Tijekom istraživanja u Virovitici pronađeno je pet primjeraka tih zdjela na nožicama.

---

⁸⁶ K. Gusar, 2010, 26 - 27.

⁸⁷ K. Gusar, 2010, 34.

⁸⁸ V. Bikić, 2003, 109.

⁸⁹ V. Bikić, 2003, 32.

⁹⁰ I. Holl, 1963, 70.

⁹¹ G. Kovács, 1991, 170.

Slika 20) Ulomak zdjele s tri izvijene nožice (foto: D. Molnar)

Prva zdjela pronađena je u sektoru I, stratigrafskoj jedinici 1.1004 (Slika 20). Nožica je izvijena prema van, zdjela ima zelenu glazuru iznutra, biskvit je svijetlosmeđe boje. Nožica kod samog spoja s tijelom ima utisnutu dublju rupu, vrlo vjerojatno prstom, čija namjena nije jasna. Prisutni su tragovi gorenja, iako nisu toliko vidljivi. Sličan primjerak pronalazimo u Temišvaru.⁹² Taj primjerak ima naglašen žljeb koji vodi od rupe do kraja nožice te je premazan smeđom olovnom glazurom.

Slika 21) Ulomak zdjele s tri izvijene nožice (foto: D. Molnar)

Druga zdjela pronađena je u sektoru I, stratigrafskoj jedinici 1.1057 (Slika 21). Nožica je lagano izvijena prema van, biskvit je narančastocrvene boje, a iznutra je posuda zeleno glazirana. Na dnu su prisutni tragovi gorenja, dok na nožici nisu vidljivi.

Treća zdjela koja je pronađena nalazila se u sektoru II, stratigrafskoj jedinici 2.1001 (Slika 22). Nedostaje gotovo cijela nožica, ali s obzirom na sačuvani dio možemo s velikom sigurnošću govoriti o istom tipu posude. Biskvit je narančastocrvene boje, a iznutra je posuda zeleno glazirana.

⁹² A. Gašpar, 2018, 121.

Sačuvan je i manji dio tijela posude koji se diže okomito od dna. Analogije za ovaj ulomak možemo pronaći u Beogradu što je V. Bikić označila kao tip I/26,⁹³ a koji izgleda gotovo identično kao virovitički ulomak.

Slika 22) Ulomak zdjele s tri izvijene nožice (foto: D. Molnar)

Slika 23) Ulomak zdjele s tri izvijene nožice (foto: D. Molnar)

Četvrti ulomak nožice također je pronađen u sektoru II, stratigrafskoj jedinici 2.1001 (Slika 22). Nažalost, ovom ulomku kompletno fali nožica, sačuvana je jedino njena baza. Biskvit je narančastocrvene boje, a glazura je zelene boje i nalazi se samo iznutra. Oblik posude je vjerojatno sličan prethodno navedenom. Najbliže analogije pronalazimo u Beogradu kod istog tipa posuda kao i prethodni ulomak.⁹⁴

Peti primjerak zdjele s tri nožice pronađen je u sektoru II, u stratigrafskoj jedinici 2.1086 (Slika 23). Sačuvana je cijela nožica koja je neznatno izvijena prema van. Zdjela je očito bila često izložena direktnoj vatri budući da je vanjski dio posude kompletno crn i nagoren. Iznutra je zeleno glazirana. Tijelo posude je pod puno blažim kutom spojeno s dnom te se poprilično razlikuje od

⁹³ V. Bikić, 2003, 32.

⁹⁴ V. Bikić, 2003, 32, tip I/26.

prethodnih primjeraka. Sličnu zdjelu s tri nožice možemo vidjeti u beogradskom tipu I/13.⁹⁵

Slika 24) Ulomak zdjele s tri izvijene nožice (foto: D. Molnar)

Ovaj se keramički oblik javlja na širokom području, ali gotovo isključivo na najsjevernijim granicama Osmanskog Carstva. Iako je vjerojatno izvor ovog oblika u Austriji, to nije spriječilo Osmansko Carstvo da preuzme taj oblik pa tako pronalazimo ovaj tip u Beogradu⁹⁶, Temišvaru⁹⁷, Barču⁹⁸, Törökszentmiklósu⁹⁹, Kopanu (Törökkoppány)¹⁰⁰, Vašrelju (Hódmezővásárhely)¹⁰¹ i Budimu.¹⁰² Nažalost, nijedan od pet primjeraka ne možemo preciznije datirati, ali okvirna datacija bila bi 16. - 17. stoljeće za sve primjerke.

Tijekom prijašnjih istraživanja pronađen je pokretni arheološki materijal koji je datiran u 16. ili 17. stoljeće, ali nije nužno osmanske produkcije. Tijekom istraživanja pronađena je zdjela (Slika 25) koja je iznutra glazirana olovnom glazurom zelene boje, a s vanjske strane vidimo jasne tragove gorenja.¹⁰³ Slične analogije pronalazimo u Beogradu¹⁰⁴, Čanjevu¹⁰⁵ i Ružica gradu.¹⁰⁶ Prema analogijama možemo smjestiti ulomak zdjele u razdoblje 15 - 17. stoljeća, što je zaključak i S. Baškarad.¹⁰⁷ Osim neukrašene olovno glazirane keramike, javlja se i ukrašena glazirana keramika u Virovitici. Iz prijašnjih istraživanja imamo dva ulomka tanjura ukrašene olovno glazirane keramike (Slika 26).¹⁰⁸ Ovi ulomci izrađeni su od gline ciglastocrvene boje. Unutrašnjost je glazirana smeđom glazurom, a preko nje se nanijela glazura zelene boje što je stvorilo efekt prelijevanja zelene glazure preko smeđe glazure. U unutrašnjosti na gornjem dijelu tanjura izveden je niz sitnih

⁹⁵ V. Bikić, 2003, 28.

⁹⁶ V. Bikić, 2003.

⁹⁷ A. Gašpar, 2018.

⁹⁸ G. Kovács, 1998.

⁹⁹ G. Kovács, 1991.

¹⁰⁰ G. Kovács, 1991.

¹⁰¹ O. Lajkó, 2015.

¹⁰² I. Holl, 1963.

¹⁰³ S. Baškarad, 2017, 42.

¹⁰⁴ V. Bikić, 2003, 121.

¹⁰⁵ R. Čimin, 2008, 126 - 128.

¹⁰⁶ M. Radić, Z. Bojčić, 2004, 182., 201.

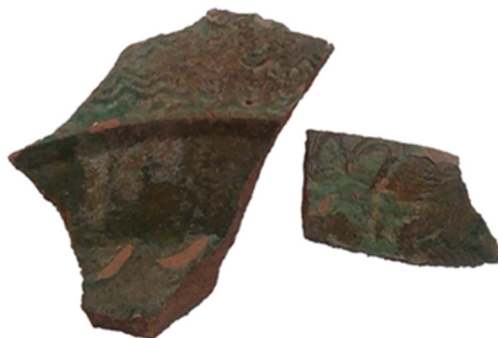
¹⁰⁷ S. Baškarad, 2017, 42.

¹⁰⁸ S. Baškarad, 2017, 43.

urezanih valovnica. Na manjem ulomku valovnice nalazimo i s vanjske strane. Analogiju možemo pronaći u Ružica gradu¹⁰⁹ gdje je sličan ulomak datiran u 16. - 17. stoljeće, determiniran kao ulomak osmanskog perioda.

Slika 25) Ulomak zdjele (prema S. Baškarad, 2017, 60.)

Slika 26) Dva ulomka tanjura (prema S. Baškarad, 2017, 61.)

V. 1. 5. Slip ware

Slip ware je naziv za jednu varijantu olovno glaziranih posuda (*invetriata*). U toj se varijanti slikanje vršilo engobom, tj. bijelom glinom na prethodno pečeni biskvit. Nakon što bi se oslikao željeni uzorak ili motiv, tada bi se posuda u potpunosti ili djelomično zaštitila olovnom glazurom.¹¹⁰ Osmanski *slip ware* koristi najčešće tehniku slijevanja koja je nastala po uzoru na kinesko T'ang

---

¹⁰⁹ Z. Bojčić, M. Radić, 2004, 201.

¹¹⁰ V. Bikić, 2003, 130.; K. Gusar, 2010, 44.

posude i to vrlo vjerojatno u 8. stoljeću.¹¹¹ Tehnika slijevanja rađena je tako da se debelim kistom koji je bio umočen u engobu krene raditi pravilna linija. Kada se dođe do sredine posude, tada se pusti više engobe koja tada slobodno curi te se pomiče posuda kako bi se dobile krivudave linije.¹¹² U Virovitici nalazimo neke primjerke koji su pripadali produkciji Osmanskog Carstva. Pronađeno je nekoliko keramičkih ulomaka koji pripadaju *slip ware* keramici, ali zbog građevinskih i ostalih intervencija u područje same utvrde teško je preciznije datirati keramičke predmete, ali ipak možemo pretpostaviti da potječu iz 16. i 17. stoljeća.

Prva posuda pronađena je u sektoru II u stratigrafskoj jedinici 2.1001 (Slika 27). Ima ravnu stopu na dnu, tijelo loptastog oblika, a nedostaje joj gornji dio. Posuda je ukrašena tehnikom slijevanja. Ova tehnika ima nekoliko mogućih stilova, ali ovaj primjerak rađen je tako da se cijela posuda umočila u engobu nakon prvog pečenja. Zatim su se sušile te su se slikale trake i mrlje zelenom bojom. Potom bi posuda bila glazirana zelenom glazurom i drugi put je išla na pečenje.¹¹³ Posuda iz Virovitice je samo izvana oslikana i glazirana i vidljive su tamno zelene trake. Direktno analogije ne pronalazimo, ali s obzirom na stil i tehniku ukrasa, koji je posvjedočen na nekoliko lokaliteta, mogli bismo pretpostaviti produkciju u vrijeme vladanja Osmanlija, točnije u 16. ili 17. stoljeću. Možemo pretpostaviti da je riječ o vrču. Sličan oblik pronalazimo u Beogradu.¹¹⁴ Naime, donji dio vrča (tip III/17) izgleda gotovo identično našoj posudi, ali iako je riječ o vrču koji je s vanjske strane glaziran samo do pola, možemo naći poveznicu u tom primjerku.

Slika 27) Ulomak posude (foto: D. Molnar)

---

¹¹¹ M. Jenkins, 1983, 11.

¹¹² V. Bikić, 2003, 130.

¹¹³ V. Bikić, 2003, 133.

¹¹⁴ V. Bikić, 2003, 54.

Sljedeći ulomak koji je ukrašen tehnikom slijevanja pronađen je u sektoru I u stratigrafskoj jedinici 1.1036 (Slika 28). Riječ je o manjem ulomku oboda za koji bismo mogli pretpostaviti da je riječ o nekoj vrsti zdjele. Ukrašen je tako da je na biskvit nanesen sloj engobe u obliku traka, a nakon što se engoba posušila, nanesen je sloj žute olovne glazure. Tako je dobiven ukras gdje je engobirani dio posude postao oker boje, a tamo gdje je žuta glazura nanescena direktno na biskvit postala je svijetlosmeđe boje. Direktna analogija za ovakav obod i ukras nalazimo u Budimu.¹¹⁵ Ovaj je primjerak vjerojatno nastao krajem 16. stoljeća ili početkom 17. stoljeća. Ovu kombinaciju boja na keramici nalazimo po cijelom Osmanskom Carstvu, počevši od Osijeka,¹¹⁶ Beograda, Temišvara i Atenske Agore.

Slika 28) Ulomak oboda posude (foto: D. Molnar)

V. 1. 6. Keramičke lule

Prvi duhan u Europu donosi Francisco Fernandez 1558. godine iz Meksika.¹¹⁷ Možemo reći da je Europa počela sa svojom nikotinskom ovisnošću od tog trenutka. Englezi su prvi krenuli proizvoditi lule za duhan, krajem 16. stoljeća. A sudbonosni susret navodno se dogodio 1599. godine kada je engleski brod koji je plovio Dardanelima sreo osmanske galije. Admiral flote je tražio neki poklon za sebe, točnije tražio je duhan i lulu za duhan. Od tog trenutka duhan se proširio Osmanskim Carstvom neviđenom brzinom. U Sofiji 1604. godine osnovan je esnaf proizvođača lula što govori kako je već tada pušenje bilo rasprostranjeno u Osmanskom Carstvu te da je povećani broj izrađivača lula postojao i prije 1604.¹¹⁸ Naravno, razni sultani i imami pokušali su zabraniti duhan, proglasiti ga nevjerničkim, ali ništa nije moglo spriječiti pušenje duhana.¹¹⁹

Tijekom vremena razvila su se dva tipa lula za duhan: zapadni i istočni tip.¹²⁰ Istočni tip se

¹¹⁵ A. Kollath, 2012, 191., tab. 7.

¹¹⁶ M. Radić, 2015, 45., posuda br. 64.

¹¹⁷ R.C.W. Robinson, 1985, 149.

¹¹⁸ M. Stančeva, 1975, 129.

¹¹⁹ R.C.W. Robinson, 1985, 151.

¹²⁰ K. Gusar, 2008, 137.

još dodatno dijeli na nekoliko podtipova: austrijsko-mađarski tip, talijanski tip i turski tip.¹²¹ Još bismo mogli u tu kategoriju dodati i hrvatski, tj. zelovski tip lula.¹²² Osnovna razlika između zapadnog i istočnog tipa lula je taj da su zapadne lule napravljene u jednom komadu, dok se istočni tip (a time i turski podtip) sastoji od triju dijelova: keramičke čašice, kamiša i usnika.¹²³ Proizvodnja lula bila je komplicirana i zahtijevala je poveću količinu vještine, stoga nije čudno što su proizvođači lula i proizvođači keramike bili odvojeni. Prije svega bi se detalji urezivali u dvodijelni kalup koji je mogao biti od kamena, najčešće vapnenca,¹²⁴ drva ili kositra i olova.¹²⁵ Drugi korak bi bio odstranjivanje nečistoća iz gline. Taj korak je bio kompliciraniji nego kod proizvodnje običnih posuda ili zdjela.¹²⁶ Nakon odrađivanja prethodnih koraka, kalup bi se namazao kombinacijom ulja i petroleja kako se glina ne bi zalijepila za kalup,¹²⁷ a potom bi se stavila u kalup. Nakon toga bi se stavila dva klina kojima bi se stvorile šupljine u čašici i tuljcu kako bi duhanski dim mogao neometano prolaziti, a i glina bi se na taj način dodatno utisnula u kalup. Nakon uspješno odrađenih koraka, lule bi se napokon mogle staviti da se peku.

Nažalost, često nije moguće utvrditi radionički centar lula turskog tipa, ali znamo da su radionički centri bili na područjima današnje Turske, Bugarske i Grčke.

U Virovitičkoj utvrdi pronađeno je nekoliko lula turskog tipa. Lula pronađena u sektoru 1, u sondi 1 je prozirne olovne glazure, sivobijele boje gline (Slika 29). Čašica lule ima lagano izvijen obod prema van, tijelo čašice je loptastog oblika i ukrašeno je s dvije suprotno postavljene kanelure, na kraju kratkog tuljca nalazi se zadebljanje koje izgleda kao turban i ima urezane linije. Direktne analogije nalazimo u muzeju Dobó István, gdje B. Kovács stavlja takav tip lule u osmanski period, ali ne stavlja je u određeno stoljeće.¹²⁸ Još jednu identičnu lulu nalazimo u Vršcu,¹²⁹ s tim da taj primjerak nije glaziran. D. Gačić datira taj primjerak u 18. stoljeće.

---

¹²¹ L. Bekić, 2000, 252 – 253.

¹²² L. Bekić, 2000, 254.

¹²³ K. Gusar, 2008, 137.

¹²⁴ M. Stančeva, 1975, 131.

¹²⁵ L. Bekić, 2000, 254.

¹²⁶ M. Stančeva, 1975, 131.

¹²⁷ D. H. Duco, 1980, 186.

¹²⁸ B. Kovács, 1963, 259.

¹²⁹ D. Gačić, 2011, 84.

Slika 29) Olovno glazirana lula turskog tipa (foto: D. Molnar)

Druga lula pronađena u sektoru 1 u sondi 1 je glazirana zelenom olovnom glazurom, ima malu čašicu i produljeni tuljac (Slika 30). Na čašici nalazimo utisnuti cvijet sa šest latica koji se nalazi s obje strane čašice, a po cijeloj duljini tuljca imamo žljebove koji izgledaju kao zatvorene latice. Direktne analogije za ovu lulu pronalazimo u Srbiji,¹³⁰ Temišvaru,¹³¹ muzeju Dobó István,¹³² i u Korintu.¹³³ R. Dinca datira ovaj tip lula u 17. stoljeće¹³⁴, a R. C.W. Robinson u 17. i 18. stoljeće.¹³⁵ A I. C. Walker smatra da postoji mogućnost da su lule zelene i žute olovne glazure centralno europskog podrijetla.¹³⁶ D. Gačić je datira u 17. stoljeće,¹³⁷ iako njezin primjerak nema glazuru. Prema navedenom, vjerojatno i virovitički primjerak pripada 17. stoljeću.

Slika 30) Olovno glazirana lula turskog tipa (foto: D. Molnar)

Lula vrlo sličnog oblika i ukrasa kao i prethodna, pronađena je u sektoru 1, sonda 1 (Slika 31). Druga lula ovog tipa ima jače izraženo žljebljenje na tuljcu i smeđe je glazure. Lula kao i prethodni primjerak vjerojatno potječe iz 17. stoljeća.

¹³⁰ D. Gačić, 2011, 77.

¹³¹ R. Dinca et al., 2012, 186.

¹³² B. Kovács, 1963, 260.

¹³³ R. C. W. Robinson, 1985, 218, Pl. 47.

¹³⁴ R. Dinca et al., 2012, 174.

¹³⁵ R. C. W. Robinson, 1985, 173.

¹³⁶ I. C. Walker, 1980, 24.

¹³⁷ D. Gačić, 2011, 77.

Slika 31) Olovno glazirana lula turskog tipa (foto: D. Molnar)

Sljedeća lula je iz sektora 1, sonde 1. Glina je pročišćena i sive boje pečenja, preko koje je nanosena zelena olovna glazura (Slika 32). Čašica lule u gornjem dijelu nije sačuvana, a donji dio joj je oblikovan kao školjka. Tuljac lule ima tri rebra koja nisu dodatno ukrašena. Gotovo identičan oblik nalazimo u muzeju Dobó István i jedina razlika je u ukrašavanju tuljca koji je kod mađarskog primjerka ipak nešto bogatije ukrašen.¹³⁸ Sličan oblik nalazimo i u Korintu, lula je samo oblikom dna čašice slična, dok je ukras tuljca puno bogatije ornamentiran.¹³⁹ R. C. W. Robinson smješta korintski primjerak u 17. stoljeće i ako se vodimo ranijom pretpostavkom autorice I. C. Walker, mogli bismo pretpostaviti centralno europsko podrijetlo.¹⁴⁰ Slične oblike lula imamo i u beogradskoj tvrđavi, gdje V. Bikić stavlja sve lule koje imaju čašice u obliku školjke u jedan tip koji je datirala u 17. stoljeće.¹⁴¹

Tijekom istraživanja provedenih pod vodstvom S. Salajić pronađena je lula (Slika 33) gotovo identična prethodno navedenoj, a datirana je u 17. - 18. stoljeće.¹⁴² Ima dno ukrašeno tako da nalikuje školjki (ili cvijetu) te je glazirana glazurom smeđe boje. S obzirom na prethodno navedene analogije i ona vjerojatno potječe iz 17. stoljeća.

¹³⁸ B. Kovács, 1963, 259.

¹³⁹ R. C. W. Robinson, 1985, Pl. 47, str. 218.

¹⁴⁰ R. C. W. Robinson, 1985, 171.

¹⁴¹ V. Bikić, 2003, 80 - 81.

¹⁴² S. Baškarad 2017, 53.

Slika 32) Olovno glazirana lula turskog tipa (foto: D. Molnar)

Slika 33) Olovno glazirana lula turskog tipa (prema S. Baškarad, 2017, 70.)

Sljedeća lula također je pronađena u sektoru 1, sondi 1 (Slika 34). Rađena je od pročišćene gline, sive boje pečenja. Lula je izvana cijela izgorjela. Kod otvora čašice imamo bogato izvedenu dekoraciju u vidu trokuta ispod kojih idu u nizu točkice pa valovnica te još jedan niz utisnutih točkica. Ispod toga se nalazi utisnuti cvijet s 11 latica. Na mjestu gdje se spaja čašica s tuljcem nalazimo tri niza točkica, a na samom tuljcu nalazimo žljebove koji izgledaju kao zatvorene latice cvijeta. Direktne analogije za ovu lulu ne pronalazimo, ali postoje sličnosti s prethodnim tipovima lula koje su imaju slične motive na tuljcu i čašici. Ti ukrasi su utisnuti unutar kalupa dok je na ovoj luli izveden rukom, a k tome su prethodni tipovi glazirani dok je ovaj primjerak bez glazure. Lula vjerojatno pripada istom vremenskom razdoblju kao i prethodni primjerci s glazurom.

Slika 34) Lula turskog tipa (foto: D. Molnar)

Iz prijašnjih istraživanja pod vodstvom S. Salajić na području same utvrde pronađeno je osam lula turskog tipa.¹⁴³ One nam dodatno rasvjetljuju duhanske navike stanovnika utvrde. Pronađene su tri glazirane lule od kojih dvije imaju smeđu (Slika 33, 35), a jedna tamnosmeđu, gotovo crnu glazuru (Slika 36).

Smeđu glazuru ima lula ukrašena na čašici motivom koji nalikuje polumjesecu te ima dvije zadebljane linije na dnu čašice (Slika 35). S. Baškarad ovu lulu povezuje s primjercima iz Beograda i Korinta i datira je u 17. - 18. stoljeće.¹⁴⁴ Tamnosmeđe, gotovo crne glazure je lula bez ukrasa kojoj nedostaje gornji dio čašice (Slika 36). S. Baškarad ju je datirala u 17. i 18. stoljeće prema analogijama iz Grčke.¹⁴⁵

Slika 35) Olovno glazirana lula turskog tipa (prema S. Baškarad, 2017, 70.)

---

¹⁴³ S. Baškarad, 2017, 52.

¹⁴⁴ S. Baškarad, 2017, 54.

¹⁴⁵ S. Baškarad, 2017, 53.

Slika 36) Olovno glazirana lula turskog tipa (prema S. Baškarad, 2017, 69.)

Dvije lule, izrađene od gline oker boje (Slika 37, 38), vrlo su slične primjercima otkrivenim u Beogradu. Jedna je ukrašena bogatim vegetabilnim motivom grančica i stiliziranog lišća te točkicama (Slika 37), a gotovo je identična nalazu iz Beograda¹⁴⁶. Druga je ukrašena zvjezdicama na čašici, dok na tuljcu i na vrhu čašice imamo motive izvedene kotačićem (Slika 38). Ova lula je, kao i prethodna, gotovo identična jednom primjerku pronađenom u Beogradu.¹⁴⁷ S. Baškarad ih datira u 17. stoljeće kao što su datirani i beogradski primjerci.¹⁴⁸

Slika 37) Lula turskog tipa (prema S. Baškarad, 2017, 71.)

---

¹⁴⁶ V. Bikić, 2003, 80., tip XII/2.

¹⁴⁷ V. Bikić, 2003, 82., tip XII/9.

¹⁴⁸ S. Baškarad 2017, 54.

Slika 38) Lula turskog tipa (prema S. Baškarad, 2017, 71.)

Jedna lula iz Virovitice je tamnosmeđe, gotovo crne boje gline s vertikalnim urezima na čašici što joj daje izgled školjke (Slika 39).¹⁴⁹ Ta se lula datira od 17. do 19. stoljeća, a analogiju joj nalazimo u Grčkoj.¹⁵⁰

Slika 37) Lula turskog tipa (prema S. Baškarad, 2017, 71.)

Posljednje dvije lule rađene su od gline crvenkaste boje i bogato su ukrašene vegetabilnim motivima (Slika 40, 41).¹⁵¹ Obje se datiraju od 17. do 19. stoljeća. Jedna na bočnim stranama čašice ima motiv cvjetića, dok je tuljac ukrašen kapljičastim motivima i dvjema urezanim linijama (Slika 40). Na jednom dijelu čašice vidi se trag gorenja. Analogije za ovu lulu imamo u Korintu¹⁵² i utvrdi Čanjevo.¹⁵³ Druga je raskošno ukrašena i jedna je od najzanimljivijih (Slika 41). Lula je rađena od gline crvene boje, a na čašici nalazimo sroliki motiv i motiv kvadratića i lišća. Tuljac ima oblik

¹⁴⁹ S. Baškarad 2017, 54.

¹⁵⁰ R. C. W. Robinson, 1985, Pl. 58/C111, Pl. 61/A4.

¹⁵¹ S. Baškarad 2017, 53 - 54.

¹⁵² R. C. W. Robinson, 1985, Pl. 58/C113.

¹⁵³ L. Bekić, 2008, 195.

turbana i ukrašen je kotačićem. Najsličniji oblik nalazimo u Korintu¹⁵⁴, a prema R. C. W. Robinson takav je tip lule pronađen u Turskoj, Rumunjskoj i Grčkoj i navodno se ovaj tip lule proizvodio do 1920. - ih godina.¹⁵⁵

Slika 40) Lula turskog tipa (prema S. Baškarad, 2017, 72.)

Prema tipologiji i dataciji lula možemo zaključiti kako je običaj pušenja duhana u Viroviticu vrlo vjerojatno došao početkom 17. stoljeća kada je pušenje duhana široko rašireno Carstvom. Ako uzmemo u obzir teoriju R. C. W. Robinson da su sve zelene i žute glazirane lule turskog tipa centralnoeuropskog podrijetla, to nam dodatno potvrđuje povezanost Virovitice s mađarskim dijelom Osmanskog Carstva.

Slika 41) Lula turskog tipa (prema S. Baškarad, 2017, 70.)

¹⁵⁴ R. C. W. Robinson, 1985, Pl. 47/ C3.

¹⁵⁵ R. C. W. Robinson, 1985, 172.

V. 2. STAKLO

Tijekom arheoloških istraživanja pronađena je veća količina stakla, ali za samo tri ulomka stakla možemo sa sigurnošću tvrditi kako spadaju u razdoblje 16. i 17. stoljeća.

Prvi ulomak je grlo boce koje je tordirano, s isprepletenim staklenim cjevčicama i zelene boje (Slika 42).¹⁵⁶ Radi se o boci tipa Kuttrolf. Takav tip boca ima malo trbušasto tijelo, uvučeno dno te nekoliko isprepletenih cjevčica koje završavaju s ljevkastim otvorom.¹⁵⁷ One su klasičan proizvod njemačkih šumskih staklana koje su se proizvodile od 15. pa sve do 17. stoljeća. Raniji tipovi su zelenkaste boje zbog vrlo loše kvalitete izrade stakla.¹⁵⁸ Ovaj tip boca, zbog svoje male zapremnine (od svega 2 dcl.), bio je iznimno popularan za ispijanje pića i proizvodio se u Njemačkoj, Slovačkoj, Austriji i možda u Veneciji.¹⁵⁹ S. Salajić je ovaj primjerak datirala u 16. stoljeće.

Slika 42) Ulomak Kuttrolf boce (prema S. Salajić, 2014, 47.)

Idući ulomak je gornji dio boce (Slika 43). Ova boca ima široki cilindrični vrat koji pri vrhu završava otvorom izvijenim prema van. Na vratu se nalazi jedno zadebljanje. Prema S. Salajić, ovaj bi ulomak trebalo datirati u 16. stoljeće.¹⁶⁰

---

¹⁵⁶ S. Salajić, 2014, 46.

¹⁵⁷ M. Šimek, 2010, 312.

¹⁵⁸ M. Šimek, 2010, 312.

¹⁵⁹ M. Šimek, 2010, 313.

¹⁶⁰ S. Salajić, 2014, 46.

Slika 43) Ulomak gornjeg dijela boce (prema S. Salajić, 2014, 47.)

Posljednji ulomak je isto tako ulomak boce (Slika 44). Vrat je duguljast i lagano ljevkast izrađen od prozirnog stakla, a S. Salajić ga datira u 16. - 17. stoljeće.¹⁶¹

Slika 44) Ulomak grla boce (prema S. Salajić, 2014, 47.)

---

¹⁶¹ S. Salajić, 2014, 46.

V. 3. METAL

Tijekom istraživanja koje je provela S. Salajić pronađeno je dosta ulomaka metala, ali samo neki od njih spadaju u razdoblje 16. i 17. stoljeća. Riječ je željeznim predmetima koji pripadaju nalazima vatrenog oružja i konjske opreme.

Prvi takav ulomak je željezni dio puške kremenjače, tj. dio mehanizma za paljenje puške¹⁶² (Slika 45). Ovaj tip vatrenog oružja pojavljuje se u 17. stoljeću u Francuskoj što je vrlo brzo unijelo revoluciju u ručno naoružanje vojnika te su se sve vojske potrudile da što prije uvedu ovaj tip puške u službu.¹⁶³ Puške kremenjače funkcioniraju tako da se u čeljust mehanizma stavlja kremen koji, kada se pritisne okidač oprugom, tjera da udari u željeznu površinu te da baca iskru na barut koji se nalazi na „tavici“. Tada se zapali barutno punjenje nakon kojeg se projektil ispaljuje.¹⁶⁴ Kresiva za paljenje puške kremenjače pronađena su u Čanjevu¹⁶⁵ i u Starom gradu Bariloviću.¹⁶⁶

Slika 45) Dio mehanizma za paljenje puške kremenjače
(prema S. Baškarad, 2017, 74.)

Sljedeći nalaz je željezna topovska kugla promjera 8 cm, a datira se od 15. do 17. stoljeća (Slika 46).¹⁶⁷ Primjere topovskih kugli nalazimo na čitavom nizu lokaliteta u Hrvatskoj, primjerice u Vrbovcu¹⁶⁸ i u Ružica gradu.¹⁶⁹

---

¹⁶² S. Baškarad, 2017, 56

¹⁶³ P. Sekulić, 2014, 68.

¹⁶⁴ P. Sekulić, 2014, 68.

¹⁶⁵ R. Čimin, 2008, 221.

¹⁶⁶ P. Sekulić, 2014, 68.

¹⁶⁷ S. Baškarad, 2017, 57.

¹⁶⁸ T. Tkalčec, 2010, 191.

¹⁶⁹ Z. Bojčić, M. Radić, 2004, 153.

Slika 46) Topovska kugla (prema S. Baškarad, 2017, 74.)

Posljednji metalni nalaz je konjska potkova s osam rupa za pričvršćivanje koje su pravokutnog oblika (Slika 47). Nedostaje joj lijevi krak, a krajevi potkove su malo uzdignuti. Rađena je od kovanog željeza. Analogije možemo pronaći u Ružica gradu¹⁷⁰ i u Čanjevu¹⁷¹ te ju prema njima možemo smjestiti u 15. i 16. stoljeće.

Slika 47) Konjska potkova (prema S. Baškarad, 2017, 75.)

---

¹⁷⁰ Z. Bojčić, M. Radić, 2004, 130.

¹⁷¹ R. Čimin, 2008, 223.

VI. ZAKLJUČAK

Virovitica je bila pod osmanskom vlašću od 1552. do 1684. godine. U tih 132 godine vladanja Osmanlije su uključili grad u administrativni i vojni sastav svog velikog Carstva.

Od arhitektonskih ostataka pronađenih arheološkim istraživanjima Virovitice koji pripadaju navedenom razdoblju do sada su otkriveni ulaz u utvrdu, dvije kružne kule, cisterna i ostatci drvenog mosta. Prema trenutnom stanju istraživanja, čini se da su Osmanlije koristili postojeću arhitekturu te za sada nije pronađen niti jedan dokaz pregradnje ili izgradnje za vrijeme osmanske vladavine.

Pokretni arheološki materijal istog razdoblja vrlo je skroman, ali ipak se javljaju neki tipični osmanski nalazi. Sivo glačana keramika tipični je osmanski proizvod kojemu se podrijetlo još uvijek sa sigurnošću ne zna. On se na prostoru Virovitice pojavljuje s dolaskom Osmanlija, a analogije mu nalazimo od udaljenih kuteva Carstva poput Gaze do susjednih područja kao što su Mađarska i Srbija. Crveno bojana keramika pojavljuje se krajem 14. ili u 15. stoljeću u Mađarskoj. Tehnika ukrašavanja tipična je za Mađarsku, ali dolaskom Osmanlija oni je preuzimaju i primjenjuju na tipično osmanskim oblicima posuda. Takav primjerak pronađen je u Virovitici gdje se crveno slikani ukras nalazi na vrču koji je tipično osmanskog oblika. Zasižno najveća količina pokretnog arheološkog materijala su lule. Sve lule pripadaju turskom tipu i pokazuju veliku raznolikost u ukrašavanju i obliku. Vremenski, vidi se da se lule prvi put pojavljuju u 17. stoljeću kada u čitavom Carstvu pušenje postaje široko rasprostranjeno. Sličnosti nalazimo i u drugim dijelovima Carstva kao što su Korint, Atena ili Beograd.

Metalni predmeti za sada su vrlo rijetki, kao i nalazi stakla. Vrlo je zanimljiv ulomak Kuttrolf boce koji je pronađen u utvrđi. To je proizvod tipičan za zapadnu Europu koji se izrađivao u Njemačkoj, Slovačkoj i Austriji, a koji nam svjedoči o postojanju trgovačkih veza prostora zapadne Europe i Osmanskog Carstva.

Nažalost zbog slabe istraženosti, ali i nedostatka publiciranih istraživanja, slika Virovitice u osmanskom dobu nam je manjkava te samo sustavnim istraživanjima i objavama materijala možemo doznati nešto više o navedenoj problematici.

VII. LITERATURA

- BAŠKARAD S., 2017. - Sanja Baškarad, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna arheološka baština Virovitice*, diplomski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- BEKIĆ L. 2000. - Luka Bekić, Uvod u problematiku glinenih lula na području Hrvatske, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 32-33, Zagreb, 249 - 279.
- BERTALAN V. 1992. - Vilmosné Bertalan, Középkori házak a budai káptalan területén, *Budapest Régiségei* 29, Budimpešta, 181 - 220.
- BOJČIĆ, Z., RADIĆ, M, 2004. – Zvonko Bojčić, Mladen Radić, *Srednjovjekovni grad Ružica*, Osijek.
- BIKIĆ V. 2003. - Vesna Bikić, *Gradska keramika Beograda (16-17. vek)*, Beograd.
- ĆELEBI E. 1967. - Evlija Ćelebi, *Putopis - odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo.
- ČIMIN R., 2008. – Robert Čimin, Keramički nalazi s utvrde Čanjevo, u: Luka Bekić (ur.), *UTVRDA ČANJEVO, istraživanja 2003 – 2007.*, Visoko, 121- 191.
- ČIMIN R. 2008. – Robert Čimin, Metalni nalazi s utvrde Čanjevo, u: Luka Bekić (ur.), *UTVRDA ČANJEVO, istraživanja 2003 – 2007.* , Visoko, 197 - 235.
- DUCO D. H. 1980. - De Techniek van het Pijmakersbedrijf te Gouda, *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe IV, BARIntSer* 92, Oxford, 115 - 217.
- EMECEN F. et al., 2004. - Feridun Emecen, *Historija osmanske države i civilizacije I*, Sarajevo.
- FEHÉR G. 1975. - Géza Fehér, *Török iparművészeti alkotások*, Budimpešta.
- FRANTZ A. 1942. - Alison Frantz, Turkish Pottery from the Agora, *Hesperia*, 11, Atena, 1 - 28.
- GUSAR K. 2010. - Karla Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika na širem Zadarskom području*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- GAŠPAR A. 2018. - Adriana Gašpar, Ceramica otomană (secolele XVI-XVII) din Timișoara, provenită din cercetările arheologice efectuate pe str. L. Blaga (2014), u: Alexandru Flutur, Daniela Tănase, Ana Cristina Hamat (ur.), *Cercetări arheologice în centrul istoric al Timișoarei — strada Lucian Blaga, campania 2014.*, Cluj - Napoca, 101 - 159.
- GAČIĆ D. 2011. - Divna Gačić, *Lule iz muzejskih zbirki Srbije*, Novi Sad.
- GUSAR K. 2008. - Karla Gusar, Arheološki nalazi keramičkih lula za duhan iz zbirke Narodnog muzeja u Zadru, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* ,25., Zagreb, 135 - 154.
- HAFIZOVIĆ F. 2016. - Fazileta Hafizović, *Požeški sandžak i Osmanska Slavonija: sabrane rasprave*, Zagreb.
- HANCZ E. 2011. - Erika Hancz, Ottoman Ceramics from Szeged Castle in Hungary, u: Fekete Mária (ur.): „...eleitől fogva.” *Régész-Tanár-Ember. A 75 éves Makkay János köszöntése. Specimina*

Nova Dissertationum ex Institutio Historiae. Specimina Nova Archaeologicae Universitatis Quinqueecclesiensis Supplementum XI. Series. Pečuh, 123 - 136.

HOLL I. 1963. - Imre Holl, A magyar középkori kerámia kutatásának problémái, *Műveltség és hagyomány*, 5, Budimpešta, 65 - 86.

HOLL I. 1956. - Imre Holl, Adatok a középkori Magyar fazekasság munkamódszereihez, *Budapest Régiségei*, 17, Budimpešta, 176 - 196.

HORVAT R. 2001. - Rudolf Horvat, *Povijest grada Virovitice*, Zagreb.

JENKINS M. 1983. - Marilyn Jenkins, Islamic pottery, a brief history, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, vol. 40, br. 4, 1983, New York, 1 - 52.

KOVÁCS B., 1963. - Kovács Béla, A Dobó István Vármúzeum cseréppipái, *Az Egri Múzeum Évkönyve*, 1, Eger, 235 - 262.

KOLLÁTH Á. 2012. - Ágnes Kolláth, Két kora újkori kerámia leletegyüttes a budai Szent György térről, *Budapest Régiségei*, 45., Budimpešta, 169 - 194.

KOVÁCS G. 1991. - Gyöngyi Kovács, 16th - 18th century Hungarian pottery type, *Antaeus: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19-20, Budimpešta, 169 - 180; 351 - 361.

KOVÁCS G. 1998. - Gyöngyi Kovács, A barcsi török palánkvár kerámialeletei, *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 18., Budimpešta, 155 - 180.

KOVÁCS G. 2017. - Gyöngyi Kovács, A kora újkori kerámia változásaihoz. Régi és új elemek a székesfehérvári Hiemer-ház leletanyagában, u: Benkő Elek, Kovács Gyöngyi, Orosz Krisztina (ur.), *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon tanulmányok Holl Imre emlékére*, Budimpešta, 325 - 351.

KOPECZNY Z., DINČA R., 2012. - Zsuzsanna Kopeczny, Remus Dincă, Tobacco Clay Pipes Discovered in the Historical Center of Timișoara, u: Peter Hügel, *Ziridava Studia Arhaeologica*, Cluj - Napoca, 167. - 190.

KOLLÁTH Á. 2017. - Ágnes Kolláth, A kora újkori redukált égetésű korsók eredetéről és típusairól, u: Benkő Elek, Kovács Gyöngyi, Orosz Krisztina (ur.), *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon tanulmányok Holl Imre emlékére*, Budapest, 307. - 324.

LAJKÓ O. 2015. - Lajkó Orsolya, „Cserepén ismerem minemű fazék volt...”, Szeged.

MAŽURAN I. 1986. - Ivo Mažuran, Virovitica i njezina okolica za osmanske vladavine (1552 – 1684), u: Andre Mohorovičić (ur.), *VIROVITIČKI ZBORNIK : 1234.-1984. : zbornik radova sa Znanstvenog skupa Virovitica u prošlosti i sadašnjosti, održanog u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice*, Zagreb; Virovitica, 127. – 140.

- MAŽURAN I. 1998. - Ivo Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb.
- MOAČANIN N. 1999. - Nenad Moačanin, *Turska Hrvatska*, Zagreb.
- NÁDAI Z. 2014. - Zsófia Nádai, Kora újkori kerámia a budai Vízivárosból. Redukált égetésű folyadéktároló edények, u: Rácz Tibor Ákos (ur.), *A múltnak kútja - Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete*, Szentendre, 35 - 51.
- RADIĆ M. 2015. - Mladen Radić, *Osijek i šira okolica u Osmanskom periodu*, Osijek.
- ROBINSON R.C.W. 1985. - Rebecca C. W. Robinson, Tobacco Pipes of Corinth and of the Athenian Agora, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 54(2), Atena, 149. - 203.
- SALAJIĆ S. 2008. - Silvija Salajić, *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici*, Virovitica.
- SALAJIĆ S. 2010. - Silvija Salajić, Srednjovjekovna nizinska uzvrda u Virovitici, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 43, Zagreb, 353 - 379.
- SALAJIĆ S. 2014. - Silvija Salajić, *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici*, 2., Virovitica.
- SALEM H. 2009. - Hamed Salem, An Ethno-Archaeological Approach to Ottoman Pottery. The Case of "Gaza Gray Ware." u: B. Walker (ur.), *Reflections of Empire: Archaeological and Ethnographic Studies on the Pottery of the Ottoman Levant (AASOR 64)*. Boston, 23–36.
- SAROSACZ G. 1972. - György Sarosacz, *A Mohácsi kerámia és története*, Pečuh.
- STANČEVA M. 1975. - Marija Stančeva, O proizvodnji keramičkih lula u Bugarskoj, *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti Beograd* 19-20, Beograd, 129 - 138.
- ŠIMEK M. 2010. - Marina Šimek, Srednjovjekovno staklo iz Varaždina, u: *Archaeologia Adriatica*, IV, Zadar, 307 - 324.
- TSUK T. et al., 2016. - Tsvika Tsuk, Iosi Bordowicz, Itamar Taxel, Majdal Yābā The History and Material Culture of a Fortified Village in Late Ottoman- and British Mandate-Palestine *Journal of Islamic Archaeology* br. 3., sv. 1., 37-88.
- TKALČEC T. 2010. – Tatjana Tkalčec, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskom, Deset sezona arheoloških istraživanja*, Zagreb.
- VALENT I. 2018. - Ivan Valent, *Izvišće o izvršenim zaštitnim arheološkim radovima na lokalitetu Virovitica - Dvorac Pejačević u 2017. godini*.

Internetski izvori:

GOOGLE MAPS, 2019. - Google maps

<https://www.google.hr/maps/@45.833163,17.3852341,923m/data=!3m1!1e3> (1.10.2019.)

VIII. SAŽETAK

Osmanska prisutnost u Virovitici započinje 1552. godine padom grada u ruke osvajača. Nakon uspostavljanja vlasti u gradu, Osmanlije ga uklapaju u ogroman administrativni aparat carstva. Time Virovitica postaje središte istoimenog kadiluka i nahije, dio Požeškog sandžaka i djelom Budimskog pašaluka (kasnije postaje dio Bosanskog, a na posljetku Kaniškog pašaluka). Kao grad na granici Osmanskog carstva, Virovitica ulazi u serhat. Vojni karakter grada se očituje i u samom pokretnom arheološkom materijalu. Prema rezultatima dosadašnjih arheoloških istraživanja u potpunosti nedostaje luksuzni materijal, a od ostalog pokretnog arheološkog materijala nailazimo na nekoliko tipova keramike, uključujući i lule turskog tipa. Komparativni materijal se najčešće može pronaći među nalazima iz Mađarske i Srbije. Pronađena je i manja količina metalnih i staklenih predmeta. Arheološkim istraživanjima također su pronađeni i ostatci arhitekture, ali nažalost ništa od toga sa sigurnošću ne možemo pripisati Osmanskom periodu. Virovitica je ponovno zauzeta 1684. godine, kada su Osmanlije zauvijek protjerani iz tog dijela Hrvatske.

Ključne riječi: glazirana keramika, lule, metalni nalazi, Osmansko carstvo, Virovitica

IX. SUMMARY

Virovitica in the Ottoman period

The Ottoman presence in Virovitica begins in 1552 with the fall of the city into the hands of the conquerors. After establishing power in the city, the Ottomans incorporate it into the vast administrative apparatus of the Empire. In this way Virovitica became the center of the kadiluk and nahia of the same name, part of the Požega sanjak and part of the Budim pashalik (later it became part of the Bosnia and later the Kaniža pashalik). As a city on the border of the Ottoman Empire, Virovitica enters the serhat. The military character of the city is also evident in the small archeological material itself. So far, following the results of archaeological excavations, luxury material is completely missing and other small finds include several types of pottery, including Turkish type pipes. Comparative material can be mostly found among finds from Hungary and Serbia. A small amount of metal and glass items were also found. Archaeological excavations have also unearthed architectural remains, but unfortunately none of them can be attributed to the Ottoman period with certainty. Virovitica was conquered again in 1684, when the Ottomans were expelled from that part of Croatia permanently.

Keywords: glazed ceramics, metal finds, Ottoman Empire, pipes, Virovitica